

TIPOLOGIA ŚWIĘTYCH W KOŚCIELE PRAWOSŁAWNYM: PRÓBA SYSTEMATYKI

Oddawanie czci świętym to bardzo stara, zachowywana od czasów apostoelskich tradycja Kościoła. Święci zajmują ważne miejsce w historii Kościoła, jego hymnografii i ikonografii oraz pobożności prawosławia. Wierni prawosławni traktuje świętych jako swoich orędowników i opiekunów na niebie¹. Święci nie są bowiem, jak sądzą niektórzy, pośrednikami pomiędzy ludźmi żyjącymi i Chrystusem, lecz – jak pisze arcybiskup Hilarion (Ałfiejew) – „naszymi niebiańskimi przyjaciółmi”². Stąd tak ważne znaczenie przykładane jest w Prawosławiu do modlitw do świętych.

Oddawania chwały Bogu (gr. *latreia*) oraz oddawanie czci świętym (gr. *proskynesis*) to dwie zupełnie różne rzeczy. Święci nie są traktowani jako bogowie, lecz ludzie, którzy osiągnęli wyżyny duchowe i zjednoczyli się z Chrystusem. Oddając cześć świętym, oddajemy chwałę mieszkającemu w nim Chrystusowi³, zaś „wychwalając duchowe zmagania i zwycięstwa świętych, Cerkiew sławi w samej rzeczy zbawcze dzieło samego Boga”⁴. Anthony M. Coniaris oddawanie czci świętym trafnie nazywa „duszą prawosławnej pobożności”⁵.

1 S. Bułgakow, *Prawosławie. Zarys nauki Kościoła prawosławnego*, przeł. H. Paprocki, Białystok – Warszawa 1992, s. 135.

2 Ihumen Hilarion (Ałfiejew), *Misterium wiary*, przeł. J. Charkiewicz, Warszawa 2009, s. 147.

3 Ihumen Hilarion (Ałfiejew), *Misterium wiary*, op. cit., s. 145.

4 Arcybiskup Paweł, *Nasza wiara*, przeł. A. Kempfi, Białystok 1987, s. 25.

5 A. M. Coniaris, *Introducing The Orthodox Church. Its Faith and Life*, Minneapolis 1982, s. 91.

Najwyższe wyżyny duchowe spośród wszystkich ludzi osiągnęła Matka Boża i to ona stoi na czele pocztu świętych wysławianych przez Kościół prawosławny, jako ta, która „jest najbliższą Chrystusowi ze wszystkich istot żywych (...) dlatego że była Jego prawdziwą Matką w sensie duchowym”⁶. Matka Boża wraz z pocztem pozostałych świętych (znanych lub nieznanymi z imienia), słowami św. Symeona Nowego Teologa, tworzą „złoty łańcuch”, wiodący do apostołów i Chrystusa, którego ogniwą „łączą się z poprzednim poprzez wiarę, uczynki i miłość. Tak oto w jednym Bogu tworzą oni jeden łańcuch, którego nie da się łatwo rozerwać”⁷. Niniejszy szkic poświęcony jest właśnie owym ogniwom – świętym Pańskim, konkretnie zaś jest próbą systematyki prawosławnej świętości.

W swych dziejach chrześcijaństwo wykształciło wiele typów świętości. Oparte są one o pewne kryteria, które od czasów Kościoła pierwotnego, „nie zmieniły się (...), ale pojawiły się w chrześcijaństwie nowe typy świętości i zmianie uległ sposób kanonizowania świętych”⁸. O ile zasadniczy „podział świętych na typy ostatecznie sformował się dopiero w VII–VIII wieku”⁹, to nie mógł to być podział ostateczny, wykluczający uzupełnianie go o nowe kategorie świętości, pojawiające się w nieustannym rozwoju historycznym, jakim podlega ludzkość, a zatem i Kościół. Każda epoka przynosi nowe wzorce świętości. „Świętość jest tak samo różnorodna, jak i ludzkie indywidualności”¹⁰ – pisze ks. Sergiusz Bułgakow, dodając, że „dążenie do świętości zawsze ma charakter indywidualno-twórczy”¹¹. Z tego też powodu z biegiem lat typologia prawosławnej świętości musiała

6 Arcybiskup Antoni (Bloom), *Odwaga modlitwy*, przeł. E. Wolicka, Poznań 1987, s. 59.

7 Św. Symeon Nowy Teolog, *Rozdziały praktyczne i teologiczne* 3, 2-4 [S.C., 51, 120-122].

8 H. Paprocki, *Ewolucja kryteriów świętości w Kościele Wschodnim*, [w:] *Święci a pojednanie Kościołów. Święci łączą czy dzielą?*, Kraków 1998, s. 53.

9 Andronik (Trubacziow), *Wielikomuczeniki*, [w:] *Prawosławna Encyklopedia*, Moskwa 2004, VII, 516.

10 S. Bułgakow, *Prawosławie...*, op. cit., s. 137.

11 Ibidem.

ulegać pewnym uzupełnieniom, podobnie jak związana z tym terminologia określający nazwy grup świętych w ramach poszczególnych kategorii czy też tytuły używane w nazewnictwie świętych. Typologia prawosławnej świętości do dziś podlega nieustannemu rozwojowi, a przyszłość z pewnością okaże nowe wzorce świętości.

Typologia świętości w Kościele prawosławnym nie jest jednolita, a często również stosowana bez pełnej konsekwencji. Różni specjaliści i badacze na rozmaite, mniej lub bardziej udane, sposoby klasyfikują świętych. Klasyfikacje te niekiedy czynią zbyt daleko idące uproszczenia, a innym razem nawet kolidują ze sobą. Niekiedy¹² w klasyfikacjach świętych uwzględniani są nawet aniołowie, których kult w Kościele prawosławnym jest zbliżony do kultu świętych, którzy jednak – stanowiąc szczególną część stworzenia – należą do świata mocy bezcielesnych, a nie do rodzaju ludzkiego. Stąd podjęta przez mnie próba stworzenia w miarę przejrzystej, jak mi się wydaje, klasyfikacji typów (kategorii) i grup (podkategorii) świętości oraz próba zebrania podstawowych tytułów używanych wraz z imionami świętych, które wyróżniają ich spośród innych i zwykle podnoszą rangę i znaczenie.

Typy świętości

I. **Praojcowie** (cs. *Праоци*). W szerokim znaczeniu słowa są to wszyscy starotestamentowi święci¹³, włączając proroków, stanowiących osobny typ świętości. W węższym rozumieniu praojcami nazywamy tych świętych Starego Testamentu, którzy wychwalani są przez Kościół jako ci, którzy wypełniali wolę Bożą i żyli przed narodzeniem Chrystusa¹⁴.

12 Na przykład: K. Slepiniń, *Azy prawosławia*, [w:] <http://www.lib.eparhiasaratov.ru/books/17s/slepiniń/hornbook/32.html>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

13 Prot. A. Szargunow, *Niedziela Swjatyh praotiec*, [w:] http://www.moral.ru/propoved/05_ned_praotc.htm, (dostęp: 15.06.2009 r.).

14 W. M. Żiwow, *Swjatost' (kratkij słowar agiograficzeskich terminow)*, Moskwa 1994, s. 41 (w numeracji podają numer strony z wydruku komputerowego).

Do praojców zaliczani są:

1. Patriarchowie Starego Testamentu (cs. *Πατριάρχου*), wśród których znajdują się:

- Patriarchowie sprzed potopu, którzy, zgodnie z Biblią, „stanowili przykład pobożności i byli tymi, którzy zachowywali obietnicę jeszcze zanim Izraelowi подарowane zostało Prawo, i którzy wyróżniali się szczególną długowiecznością”¹⁵. Ich imiona znajdują się w 5. rozdziale Księgi Rodzaju: Adam, Set, Enosz, Kenan, Mahalaleel, Jered, Henoch, Metuszelah, Lamek oraz Noe (Rdz 5, 1-32).
- Patriarchowie żyjący w okresie od potopu do otrzymania przez Mojżesza Dziesięciorga Przykazań: Abraham, Izaak i Jakub.
- 12 patriarchów – synów Jakuba: Ruben, Symeon, Lewi, Juda, Issachar, Zebulon, Józef, Benjamin, Dan, Naftal, Gad i Asera.

Prorok Abraham*

* Ilustracje zamieszczone w pracy pochodzą ze zbiorów Wydawnictwa Warszawskiej Metropolii Prawosławnej.

¹⁵ Ibidem, s. 42.

2. Bogoojcowie (cs. *Богооуби*) – to termin „przyjęty przez tradycję świętych ojców oraz tradycję liturgiczną”¹⁶ w stosunku do niektórych postaci biblijnych, które połączone są najbliższymi więzami pokrewieństwa z Jezusem Chrystusem oraz do proroka Dawida. Słowo „Bogoojcowie” użyte jest tu nie w dosłownym sensie, lecz znajduje swoje uzasadnienie w nauce Kościoła prawosławnego o „połączeniu” dwóch natur Chrystusa – Boskiej i ludzkiej. Oto we wcieleniu Bóg przyswoił sobie człowieczą naturę, pozostając jednocześnie tym, Kim był – Bogiem. Posiadanie krewnych przez Chrystusa jest więc jedną z cech Jego człowieczeństwa. Chrystus został zrodzony z łona Marii z poczęcia Świętego Ducha. Bogoojcami w Kościele prawosławnym są nazwani:

- prorok Dawid (takim terminem okreśłany jest Dawid m.in. w „Słowie o św. Janie Teologu”, które przypisuje się św. Janowi Chryzostomowi czy w „Corpus Areopagiticum” przypisywanym Dionizemu Areopagicie, ale też w paschalnym kanonie św. Jana z Damaszku¹⁷),
- rodzice Przenajświętszej Bogarodzicy: sprawiedliwi Joachim i Anna (wspominani są jako Bogoojcowie podczas Proskomidii przy wyjmowaniu siódmej częsteczki z trzeciej prosfory oraz podczas każdego rozesłania kończącego Św. Liturgię),
- sprawiedliwy Józef Oblubieniec – opiekun Marii (nazywany tak na przykład przez diakona Stefana¹⁸),
- apostoł Jakub brat Pański.

Prorok i król Dawid

16 M. S. Iwanow, *Bogootcy*, [w:] *Prawosławna Encyklopedia*, Moskwa 2002, V, 475.

17 Ibidem, s. 475-476.

18 *Vita S. Stephani Junioris*, [w:] PG, 100, 108 8A.

*Święci sprawiedliwi
Joachim i Anna*

Pamięć Bogoojców Kościół prawosławny wspomina w pierwszej niedzielę po Bożym Narodzeniu (a gdy Boże Narodzenie wypada w niedzielę, w poniedziałek następujący bezpośrednio po tej niedzieli), która też otrzymała nazwę Niedziela Bogoojców.

3. Inni starotestamentowi święci, w tym:

- prarodzice rodzaju ludzkiego (Adam i Ewa),
- starotestamentowi królowie (na przykład Roboam – syn Salomona, Abiasz – syn Roboama) i królowie-prorocy (Dawid, Salomon),
- sprawiedliwi (cs. *Праведные*)
- starotestamentowi święci żyjący

zgodnie z prawdą Bożą, którzy osiągnęli świętość nie w życiu zakonnym lecz codziennym, świeckim (ten sam termin stosowany jest również do nowotestamentowych żonatych kapłanów oraz osób świeckich, które zakończyły swoje życie naturalną śmiercią, a zostały przez Kościół zaliczone do grona świętych). Są to m.in. Abel – syn Adama i Ewy, Sem i Jafet – synowie Abla, Sara – żona Abrahama, Rebeka – żona Izaaka, Hiob Cierpiętnik.

Imiona wielu spośród praojców są nieobecne w kalendarzach liturgicznych Kościoła prawosławnego, a pojawiają się tylko w tekstach liturgicznych (na przykład Adam i Ewa, Abel, Miriam, Melchizedek, Rachel, itd.).

Oddawanie czci praojcom w chrześcijaństwie obecne jest co najmniej od połowy IV w. i związane jest przede wszystkim z Kościołem w Jerozolimie¹⁹. Znalazło ono swój wyraz w ustanowieniu świąt ku

¹⁹ W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 42.

zczi świętych praojców i świętych ojców (rozumianych jako świętych Starego Testamentu, którzy znajdują się w drzewie genologicznym Jezusa Chrystusa, jak na przykład praojciec Adam, pramatka Ewa, Jakub – syn Izaaka, itd.). Niedziela poprzedzającą Boże Narodzenie została nazwana Niedzielą Ojców, a Niedzielę Ojców poprzedza Niedziela Praojców.

II. **Prorocy** (cs. *Пророки*) – typ starotestamentowych świętych, czczonych przez Kościół prawosławny jako osoby natchnione Świętym Duchem, które głosiły ludowi wolę Bożą i przepowiadały rzeczy przyszłe „na terenie Izraela i Judei”²⁰, głównie dotyczące Zbawiciela. W chrześcijaństwie prorok uważany jest za tego, kto jest w kontakcie z Bogiem i będąc Jego „ustami” na ziemi, przekazuje ludowi słowa Boga. Słowa te mogą posiadać charakter proroczy w wąskim znaczeniu tego słowa, tj. przepowiadać przyszłość, ale też w szerszym znaczeniu, tj. również stanowić dla ludu naukę i dawać pocieszenie²¹. Niektórzy z proroków umieli interpretować sny, które Bóg posyłał różnym ludziom ku ich nauce lub przestrodze. Pismo Święte podkreśla, że prorokowanie zawsze należy traktować jako dar od Boga, a proroków jako Bożych wybrańców, nie zaś jako decyzję danej osoby zostania prorokiem: „Gdy Pan Bóg przemówi, któż nie będzie prorokować?” (Am 3, 8).

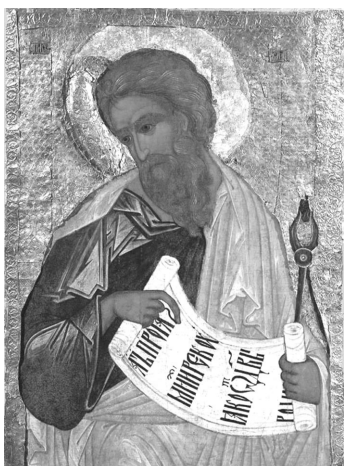
Prorocy w dziejach Kościoła obecni są od dawna. Mianem tym Pismo Święte nazywa część patriarchów starotestamentowych (którym cześć oddawana jest również z kategorii starotestamentowych praojców): Henocha, Noego, Abrahama, Jakub syn Izaaka oraz Mojżesza²². Pod koniec okresu Sędziów²³ (1200–1050 p.n.e.) (czasy proroka Samuela) pojawiła się znaczna liczba proroków. Wraz z królem i kapłanami stali się oni instytucją na stałe obecną w religijnym i mo-

20 *Lik swjatosti*, <http://ru.wikipedia.org/?oldid=16103807>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

21 W. M. Żiwow, *Swjatost’...*, op. cit., s. 46.

22 *Ibidem*, s. 46.

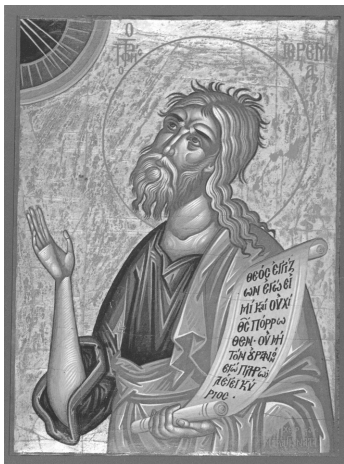
23 <http://www.mikolaj-bydgoszcz.home.pl/tablice/tab3.htm>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

Prorok Izajasz

ralnym życiu społeczeństwa Izraela. Byli swojego rodzaju działaczami religijno-politycznymi, którzy swym oratorstwem i głoszeniem Słowa wpływali na formowanie duchowe człowieka. Od tej pory prorocy stanowią jakby łańcuch, składający się z nauczycieli i ich uczniów, prowadzący niemal do czasów nowotestamentowych. Gdy w okresie Machabeuszy (198-19 p.n.e.) nic prorokowania w Izraelu (1 Mak 9, 27) została przerwana, traktowane jest to z wielkim smutkiem, a lud żyje oczekiwaniem na nowego proroka, którym zostaje Jan Chrzciciel.

Tradycja prorokowania znalazła swoje odzwierciedlenie w literaturze w postaci ksiąg proroczych Starego Testamentu. Cztery spośród nich zostały napisane przez tzw. proroków większych: Izajasza, Jeremiasza, Ezechiela i Daniela, a dwanaście przez tzw. proroków mniejszych: Ozeasza, Joela, Amosa, Abdiasza, Jonasza, Micheasza, Nahuma, Habakuka, Sofoniasza, Aggeusza, Zachariasza i Malachiasza.

Prorok Jeremiasz

Poza nimi księgę proroczą pozostawił po sobie jeszcze jeden prorok starotestamentowy: Baruch († VI w. przed Chrystusem) – sekretarz i przyjaciel proroka Jeremiasza (Jr 45, 1), autor kanonicznej Księgi Barucha. Również król Izraela Dawid, Psalmista († ok. 970 przed Chrystusem) – ojciec króla Salomona i autor Księgi

Psalatów, Kościół prawosławny tytułuje prorokiem.

Na czele zastępu proroków stoi Mojżesz († 1531 przed Chrystusem) – wielki prorok i prawodawca, przywódca Izraelitów w okresie ich wyjścia z Egiptu i wędrówki do Ziemi Obiecanej, który dostał widzenia Boga w krzaku gorejącym i który otrzymał od Boga Tablice z Dziesięciorgiem Przykazań. O życiu Mojżesza opowiadają: Księga Wyjścia, Księga Liczb oraz Księga Powtórnego Prawa.

Prorokami Kościół tytułuje również niektóre inne osoby ze Starego Testamentu, które nie pozostawili po sobie pism, jak: Samuel († XI w. przed Chrystusem) – piętnasty i ostatni sędzia starożytnego Izraela, którego życie opisuje I Księga Samuela; Azariasz (Azarjah) († X w. przed Chrystusem), który prorokował za rządów króla Izraela Asy; jego imię pojawia się w 2 Księdze Kronik; Joad († X w. przed Chrystusem) – „mąż Boży” wspomniany w 1 Księdze Królów; Szemajasz († X w. przed Chrystusem) – żyjący za rządów króla Salomona i jego syna Roboama; Achija (Achijja) z Szilo († 960 przed Chrystusem) – żyjący za czasów króla Izraela Salomona, który wspomniany jest w 11, 12 i 14 rozdziale 1 Księgi Królów; Eliasz († IX w. przed Chrystusem), którego Kościół prawosławny nazywa „wielkim prorokiem i pierwszym zachowującym dziewictwo w Starym Testamencie²⁴, a który jest najczęściej wspomnianym w Nowym Testamencie prorokiem Starego Testamentu – jego dzieje opisuje 1 i 2 Księga Królów; Elizeusz († IX w. przed Chrystusem) – wierny uczeń i następca proroka Eliasza, którego losy opisuje 2 Księga Królów; Micheasz († IX w. przed Chrystusem) – żyjący

Prorok Mojżesz

24 <http://days.pravoslavie.ru/Life/life6604.htm>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

Prorok Eliasz

w tym samym czasie, co prorok Eliasz (nie należy go mylić z innym prorokiem o tym samym imieniu, autorem Księgi Micheasza); prorokini Chulda (Oldana) († VII w. przed Chrystusem) – żyjąca w czasach proroków Jeremiasza i Sofoniasza, o której wspominają: 2 Księga Królów (rozdz. 22) i 2 Księga Kronik (rozdz. 34) prorokini Anna († 1100 przed Chrystusem) – matka proroka Samuela (1 Sm 1-2).

Ostatnim prorokiem Starego Testamentu i pierwszym Prorokiem Nowego Testamentu Kościół prawosławny nazywa Jana Chrzciciela, który swoje prorokowanie rozpoczął od wezwania: „Nawróćcie się, bo blisko jest królestwo niebieskie. O nim to właśnie mówił prorok Izajasz: «Głos wołającego na pustyni: przygotujcie drogę Panu, prostujcie Mu ścieżki»” (Mt 3, 2-3). Temu ostatniemu w chronologii i największemu z proroków, działającemu bezpośrednio przez przyjściem Jezusa Chrystusa, przysługuje ponadto tytuł Poprzednika Pańskiego (ros. *Иоанн Креститель* lub *Иоанн Предтеча*).

Jezus Chrystus głosząc Ewangelię nieustannie odwołuje się do „Prawa i proroków”, tym samym wskazując ludowi, że to On jest tym Mesjaszem, którego przyjście zapowiadali prorocy. Wraz z przyjściem Chrystusa prorocy jako instytucja giną, bowiem „dar proroczy od tego czasu otrzymuje cały Kościół jako wspólnota dzieci Bożych”²⁵. Mówi o tym apostoł Piotr w dniu Pięćdziesiątnicy, przywołując słowa proroka Joela: „W tym też czasie ześlę Ducha mego na niewolników i niewolnice, którzy będą również mówić z natchnienia Bożego” (Dz 2, 18).

²⁵ W. M. Żiwow, *Swjatost’...*, op. cit., s. 47.

Prorokami Kościół prawosławny tytułuje ponadto inne osoby nowotestamentowe: Zachariasza († I w.) – ojca Jana Chrzciciela, który został zamordowany jeszcze za króla Heroda oraz Annę († I w.) – wdowę zamieszkującą przy świątyni jerozolimskiej i oczekującą na „radość Izraela”, będącą świadkiem ofiarowania Chrystusa do tej świątyni przez Bogarodzicę i Józefa (Łk 2, 36-38). Poza tym apostoł Łukasz w *Dziejach Apostolskich* prorokiem tytułuje wspomnianego Jana Chrzciciela, ale również dwóch apostołów z grona 70, a mianowicie Agabusa (Dz 11, 27-28) oraz Sylasa (Dz 15, 32). Przydomek „Prorok” pojawia się również przy imieniu świątobliwego Jana († VI w.), ucznia św. Warsonofiusza Wielkiego.

*Św. Jan Chrzciciel
– prorok i poprzednik Pański*

Oddawanie czci prorokom jako chrześcijańskim świętym rozpoczęło się bardzo wcześnie i stanowi zapewne przedłużenie ich kultu obecnego w judaizmie. Z czasem na Wschodzie Cesarstwa (w odróżnieniu od Zachodu) w kalendarzach pojawiło się święto ku czci świętych Starego Testamentu (w tym proroków), obchodzone w niedzielę przez Bożym Narodzeniem. Zgodnie ze świadectwem św. Cyryla Jerozolimskiego († 386) już w starożytnej liturgii imiona proroków były wymieniane po sakramencie Eucharystii²⁶.

Imiona niektórych proroków (a w ich gronie również niektórych praojców) wymieniane są też podczas Proskomidii, gdy duchowny wyjmuje pierwszą i drugą część z trzeciej prosfory²⁷.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Wymieniane są wówczas m.in. imiona: Jana Chrzciciela, Mojżesza, Eliasza, Elizeusza, Dawida oraz Daniela; patrz: *Boska Liturgia świętego Ojca naszego Jana Chryzostoma*, Warszawa 2001, s. 21.

Sobór Dwunastu Apostołów

III. **Apostołowie** (ros. *Апостолы*) – najbliżsi uczniowie Jezusa Chrystusa, posłani przez Niego w celu głoszenia Dobrej Nowiny. W Kościele prawosławnym nazywani są też „filarami Kościoła”²⁸, tymi, którzy „pierwsi głosili orędzie o Wcielonym Słowie Bogu i o zbawieniu przez Chrystusa”²⁹.

W wąskim znaczeniu termin apostoł (gr. „wysłannik”) oznacza najbliższych uczniów Jezusa Chrystusa, którzy zostali przez Niego wybrani (Mt 10, 2-4; Mk 3, 16-19; Łk 6, 12-16), nauczeni i posłani w celu głoszenia Ewangelii i organizowania ży-

cia Kościoła: „Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody. Chrzcijcie je w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego” (Mt 28, 19). Na cześć apostołów podczas Proskomidii duchowny wyjmuje drugą cząsteczkę z trzeciej prosfory, przy czym z imienia wymienia jedynie apostołów Piotra i Pawła.

W Nowym Testamencie w większości przypadków apostołami nazywanych jest dwunastu najbliższych uczniów Zbawiciela oraz Paweł. Jakkolwiek termin ten stosowany jest też wobec innych osób: Barnaby (Dz 14, 14), Andronika i Junii (Rz 16, 7). Ponadto apostoł Paweł mówi o „Jakubie i wszystkich apostołach” (1 Kor 15, 5. 7), wyraźnie rozróżniając ich od apostołów z liczby Dwunastu³⁰.

Wyodrębnianie uczniów spośród osób, które stale towarzyszyły Chrystusowi stanowiło pewien proces, a ostateczny wybór apostołów

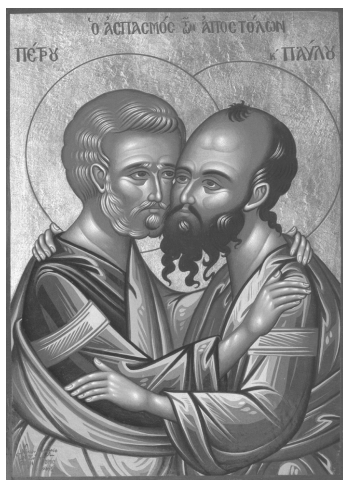
28 A. Ju. Kostin, *Niebiesnyje zastupniki*, Moskwa 2004, s. 9.

29 Na przykład: G. S. Bebis, *Święci Kościoła, [w:] Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, Lublin 1999, s. 126.

30 J. Charkiewicz, *Apostołowie. Mały leksykon hagiograficzno-ikonograficzny*, Warszawa 2009, s. 8.

miał miejsce pomiędzy 2 i 3 Paschą służby Chrystusa³¹. Pierwszymi uczniami Zbawiciela zostali dwaj bracia: Szymon zwany Piotrem oraz Andrzej, a zaraz po nich kolejni bracia: Jakub i Jan, synowie Zebedeusza (Mt 4, 18-22; Mk 1, 16-20; Łk 5, 1-11). Wkrótce potem, widząc gotowość grupy uczniów, którzy podążali za nim, Zbawiciel postanowił połączyć ich ze sobą bardziej ścisłymi więzami. Pewnego wieczora „poszedł na górę, aby się modlić. Całą noc modlił się do Boga, a kiedy nastał dzień, wezwał swoich uczniów, wybrał z nich dwunastu i nazwał ich apostołami. (Wybrał) Szymona, którego nazwał Piotrem, i jego brata Andrzeja, i Jakuba, i Jana, i Filipa, i Bartłomieja, i Mateusza, i Tomasza, i Jakuba Alfeuszowego, i Szymona, zwanego Gorliwy, i Judę Jakubowego, i Judę Iskariotę, który został zdrajcą” (Łk 6, 12-16). Te same imiona, chociaż w nieco zmienionej kolejności, wymieniają również pozostałe Ewangelie synoptyczne (Mt 10, 2-4; Mk 3, 16-19), zaś w wykazie znajdującym się w Dziejach Apostolskich imię Judasza Iskarioty zamienia już wybrany na jego miejsce Maciej (Dz 1, 13-26). Pomimo pewnych różnic w kolejności oraz niektórych drugich imionach, z całkowitą pewnością stwierdzić można, iż w każdym przypadku była mowa o tych samych osobach.

Po zstąpieniu Ducha Świętego na apostołów (Dz 2, 4) do grona apostołów został dołączony Paweł, zwany Apostołem Pogan (Rz 11, 3; Rz 15, 14-19). Chrystus powołał go (jeszcze jako Saula) kilka lat po swym Wniebowstąpieniu (Dz 9, 22. 26). Mimo tego, że został powołany dużo później niż inni apostołowie z liczby Dwunastu, to z pewnością został on „powołany na

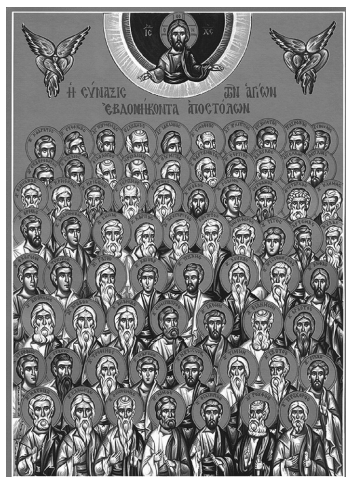

Pierwsi wśród zwierzchnich apostołowie Piotr i Paweł

31 K. Polskow, *Apostoły*, [w:] *Prawosławna Encyklopedia*, Moskwa 2001, III, 106.

apostoła nie przez ludzi ani jakiegokolwiek człowieka, lecz przez Jezusa Chrystusa i przez Boga Ojca, który wskrzesił Go z martwych” (Gal 1, 1). Apostoł Paweł nie jest więc zaliczany do liczby Dwunastu apostołów, aczkolwiek – z uwagi na adekwatność swojego powołania oraz wyjątkowe zasługi dla Kościoła – uważany jest za jednego z najważniejszych apostołów. Wszyscy apostołowie z liczby Dwunastu poza apostołem Janem Teologiem, oraz apostoł Paweł ponieśli męczeńską śmierć.

Pewien czas po wyborze dwunastu apostołów, już po trzeciej Passze służby Chrystusa, na krótko przez śmiercią na Krzyżu, Jezus dokonał też wyboru kolejnej, dużo liczniejszej grupy swych uczniów: „Potem Pan wyznaczył innych siedemdziesięciu dwóch” (w części przekładów Pisma Świętego podawana jest liczba siedemdziesięciu – przyp. autora) „i rozesłał ich po dwóch przed sobą do każdego miasta i miejsca, do którego zamierzał się udać” (Łk 10, 1). Przyczyną tego wyboru było to, że: „żniwo wprawdzie wielkie, ale robotników mało...”

Sobór Siedemdziesięciu Apostołów

(Łk 10, 2)³². W Kościele prawosławnym uczniowie ci również tytułowani są apostołami – tzw. apostołami z grona Siedemdziesięciu, natomiast w Kościele rzymskokatolickim Mężami Apostolskimi. Ich imiona w większości spotykamy w Listach Apostolskich, stanowiących integralną część Nowego Testamentu. Kompletnego wykazu imion siedemdziesięciu (bądź siedemdziesięciu dwóch³³) apostołów, wybranych przez Chrystusa w celu głoszenia Ewangelii, brak jest w księgach Nowego Testamentu. Jakkolwiek nie ulega wątpli-

³² J. Charkiewicz, *Apostołowie...*, op. cit., s. 8.

³³ K. Polskow, *Apostoły*, op. cit., s. 106.

wości, że ich skład w późniejszym czasie zmieniał się. Wśród tych, którzy obecnie wychwalani są przez Kościół prawosławny znajdują się i tacy, których Pan bezpośrednio nie wysyłał z misją, jak też brak jest tam niektórych spośród tych, których wybrał w tym celu. Pełny wykaz apostołów z grona Siedemdziesięciu nie istniał też jeszcze w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Formował się on stopniowo i sukcesywnie na bazie Pisma Świętego, tradycji Świętych Ojców oraz pism starożytnych autorów chrześcijańskich³⁴. Różne wykazy³⁵ grona Siedemdziesięciu apostołów w większym lub mniejszym stopniu różnią się między sobą, co powoduje, że w praktyce miano to odnosi się do niemal 80 osób. Większość z nich była biskupami, a niemal połowa życie zakończyła śmiercią męczeńską.

Apostołów można podzielić na dwie grupy, do żadnej z których nie zalicza się jednak apostoł Paweł:

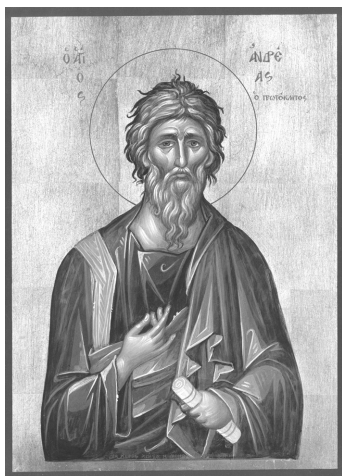
1. Apostołowie z liczby Dwunastu.
2. Apostołowie z grona Siedemdziesięciu.

W ramach kategorii apostołów, część z nich posiada również stosowane tylko wobec nich tytuły:

- Pierwszy wśród zwierzchnich (cs. *Первоверховный*) – tytuł przysługujący jedynie dwóm czołowym apostołom: Piotrowi i Pawłowi.
- Pierwszy powołany (cs. *Первозванный*) – tytuł przysługujący tylko apostołowi Andrzejowi, jako pierwszemu powołanemu przez Chrystusa uczniowi.
- Ewangelista (cs. *Евангелист*) – tytuł przysługujący apostołom będącym jednocześnie autorami jednej z czterech Ewangelii, tj. Mateuszowi, Markowi, Łukaszowi i Janowi.

34 Szerzej na ten temat patrz: J. Charkiewicz, *Apostołowie...*, op. cit., s. 12-15.

35 Por. http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%8B_%D0%BE%D1%82_%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%8F%D1%82%D0%B8#.D0.A1.D0.BF.D0.B8.D1.81.D0.BE.D0.BA_.D1.81.D0.B5.D0.BC.D0.B8.D0.B4.D0.B5.D1.81.D1.8F.D1.82.D0.B8_.D0.B0.D0.BF.D0.BE.D1.81.D1.82.D0.BE.D0.BB.D0.BE.D0.B2, (dostęp: 15.06.2009 r.) oraz J. Charkiewicz, *Apostołowie...*, op. cit., 14-15.

*Święty apostoł Andrzej,
pierwszy powołany*

Apostołów uważano za świętych już w Kościele pierwotnym. Czczono ich wraz ze starotestamentowymi patriarchami i prorokami oraz nowotestamentowymi męczennikami. Kult ten staje się powszechny od IV w., a datą graniczną wydaje się być rok 313 i wydanie przez cesarza Konstantyna Wielkiego Edyktu Mediolańskiego. Wraz z wydaniem tego dokumentu chrześcijaństwo otrzymało status legalności w Cesarstwie, a „męczeństwo krwi stopniowo zastępuje życie według Ewangelii”³⁶, którego przykładem mogli być właśnie apostołowie.

IV. Równi apostołom (cs. *Равноапостольные*) – typ świętości obejmujący świętych nie będących bezpośrednimi, najbliższymi uczniami Jezusa Chrystusa, którzy na podobieństwo apostołów w różnych krajach, wcześniej nie schryścianizowanych, głosili Ewangelię wśród pogan i innowierców, osiągając w swej pracy wielkie rezultaty, poprzez szerokie rozpowszechnienie wiary chrześcijańskiej.

W większości dostępnych opracowań „równi apostołom” traktowani są jako osobny typ świętości. Poparciem na to mogłoby być również wyjmowanie w ich intencji podczas Proskomidii siódmej części z trzeciej prosfory³⁷. Jakkolwiek argumentem przeciw mnożeniu typów świętości i wydzielaniu równych apostołom, mogłoby być to, że praktycznie wszyscy spośród świętych równych apostołom już

36 G. Skowrońska-Placzynta, *O kategoriach świętych w prawosławiu i ekwiwalentach ich rosyjskich nazw w języku polskim*, [w:] T. Żeberek, T. Borucki (red.), *Z problemów przekładu i stosunków międzyjęzykowych*, Kraków 2002, s. 180.

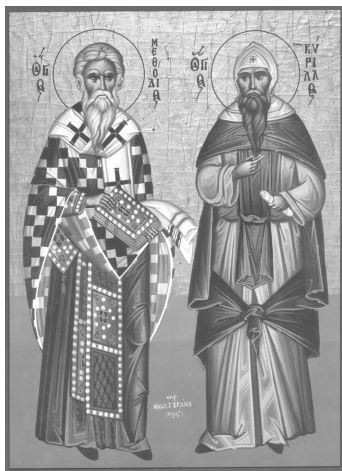
37 Z imienia wymieniani są: Nauczyciele Słowian Cyryl i Metody oraz wielki książę Włodzimierz; patrz: *Boska Liturgia...*, op. cit., s. 24.

są czczeni w ramach innych typów świętości.

Katalog świętych z tym tytułem w tradycji greckiej częściowo różni się od wykazu równych apostołom w tradycji słowiańskiej. Niektóre greckie kalendarze liturgiczne zawierają nazywają tytułem „równy apostołom” męczennicę Fotinę (Samaritankę) († ok. 66), żonę apostoła Filemona Apię († I w.) oraz towarzyszkę podróży apostoła Andronika Junię († I w.), wszystkie zaś kalendarze mnicha Kosmasa z Etoli († 1779). W słowiańskich kalendarzach liturgicznych przy ich imionach nie ma tytułu „równy apostołom”. Tymczasem taki tytuł w tych kalendarzach znajduje się przy imionach aż ośmiu innych świętych: Oświecicieli Gruzji Nino († 335), księcia wielkomorawskiego Rościława († 870), uczniów świętych Cyryla i Metodego – Angelarego († ok. 886), Gorazda († po 886), Sawy († IX w.), Nauma († 910) i Klemensa († 916), króla bułgarskiego Borysa († 907), ani też arcybiskupa japońskiego Mikołaja († 1912), których to tytułów nie mają oni w kalendarzach greckich³⁸. W obu tradycjach liturgicznych istnieje nie-

*Święci równi apostołom
Konstantyn i Helena*

*Święci równi apostołom
Cyryl i Metody*

38 J. Charkiewicz, *Apostołowie...*, op. cit., s. 19.

Święci równi apostołom
Włodzimierz i Olga

mal pełna zgodność co do tytułowania równymi apostołom następujących świętych: Marii Magdaleny († I w.), pierwszomęczennicy Tekli († pocz. II w.), biskupa Hierapolis Awerkiusza († ok. 167), cesarzowej Heleny († 327), cesarza Konstantyna Wielkiego († 337), arcybiskupa etiopskiego Frumencjusza († ok. 380), mnicha Cyryla – zwanego też Nauczycielem Słowian († 869), arcybiskupa Moraw i Panonii Metodego – również zwanego Nauczycielem Słowian († 885), wielkiej księżnej Olgi († 969) oraz wielkiego księcia Włodzimierza († 1015).

V. **Męczennicy** (cs. *Мученики*) – święci, którzy bez lęku wyznawali wiarę w Jezusa Chrystusa i dobrowolnie poświęcili za Niego swoje życie, ponosząc męczeńską śmierć. Swą śmiercią męczennicy zaświadczyli o zwycięstwie Chrystusa nad śmiercią (praobrazem męczeństwa był sam Jezus Chrystus, który dla zbawienia rodzaju ludzkiego poniósł śmierć na Krzyżu) oraz o własnym usynowieniu Chrystusowi. Męczeństwo stanowi również powtórzenie odkupieńczej ofiary Chrystusa, który powiedział Piłatowi: „Jam się po to narodził i po to przyszedłem na świat, aby dać świadectwo prawdzie” (J 18, 37).

Greckie słowo *μάρτυς* oznacza właśnie „świadek”. Męczennikiem jest więc człowiek, który własną śmiercią zaświadczył o swojej wierze w Jezusa Chrystusa i Jego Zmartwychwstanie. Jak widać słowo to używane było już w Nowym Testamencie. Chrystus świadkami nazywa apostołów: „Otrzymacie moc Ducha Świętego, który na was zstąpi, i będziecie moimi świadkami w Jerozolimie, w całej Judei, w Samarii i na całym świecie” (Dz 1, 8), a apostoł Paweł pisze: „Gdy

Szczepan (Stefan – przyp. autora) krwią swoją dawał Tobie świadectwo, byłem przy tym...” (Dz 22, 20).

Męczennicy byli pierwszymi chrześcijańskimi świętymi. Stanowią oni nie tylko najstarszy, ale i najbardziej liczny typ świętości. „Krew męczenników jest ziarnem chrześcijaństwa” – mówi Tertulian³⁹, a zatem męczennicy stanowią podwalinę i fundament Kościoła. Relikwie męczenników w Kościele prawosławnym zawsze wkładane są do ołtarza przy jego poświęceniu, oraz zaszywane w antymensjonie, bez którego nie może być sprawowana Święta Liturgia. Do dziś w intencji męczenników podczas Proskomidii kapłan wyjmuje z trzeciej prosfory czwartą częśćeczkę⁴⁰.

„Według najstarszej tradycji – pisze Paul Evdokimov – męczennik bezpośrednio wchodzi do Królestwa”⁴¹, a zatem początkowo zaliczani oni byli do grona świętych automatycznie. Zwykle wystarczał tylko udział biskupa w pogrzebie, po którym imię męczennika wpiisywano na listę osób (dyptych), którą odczytywano podczas Boskiej Liturgii. Z biegiem czasu zaczęto sporządzać wykazy dni śmierci męczenników, a na ich podstawie w poszczególnych diecezjach powstały listy zawierające imiona świętych męczenników z terenu danej diecezji, uzupełniane następnie informacjami historycznymi. Bazowały one na „Aktach męczenników”⁴² (łac. *Acta martyrum*) – zbiorach najwcześniejszych wiadomości o męczennikach, na które składały się protokoły sądowe oraz opisy dokonane przez naocznych świadków męczeństwa⁴³. W taki sposób doszło do powstania uporządkowanych pod względem chronologii (dni śmierci) martyrologionów (na Zachodzie) oraz menologionów i synaksarionów (na Wschodzie),

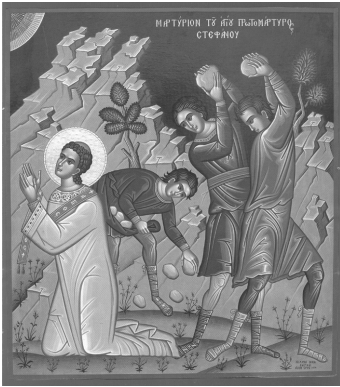
39 Tertulian, PL, 1, 534.

40 W Kościele prawosławnym w Polsce wymieniane są tu imiona m.in. świętych związanych z prawosławiem w naszym kraju, tj. Maksyma Gorlickiego oraz Gabriela Zabłudowskiego; patrz: *Boska Liturgia...*, op. cit., s. 22.

41 P. Evdokimov, *Prawosławie*, przeł. J. Klinger, Warszawa 1986, s. 27.

42 W. M. Żiwow, *Swjatosť...*, op. cit., s. 6.

43 Patrz m.in.: W. M. Żiwow, *Swjatosť...*, op. cit., s. 6-7; *Kanonizacija swjatyh...*, op. cit., Troice-Siergijewa Ławra 1988, s. 11-12.

*Święty pierwszomęczennik
Stefan*

które obejmowały cały cykl roczny. Kolejnym etapem było opracowanie ujednoczonych kalendarzy dla danego Kościoła lokalnego. Tak wraz z męczennikami narodził się zwyczaj uroczystego obchodzenia ich pamięci w rocznicę śmierci, która była dla nich dniem narodzin dla nieba. Wkrótce później na miejscach pochówków męczenników zaczęto też wznosić świątynie.

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa męczeństwo w największym stopniu sprzyjało rozwojowi Kościoła i było swojego rodzaju kontynuacją służby apostoelskiej. Pierwszym chrześcijańskim męczennikiem był arcydiakon Stefan (Szczepan) († ok. 34), a śmierć męczeńską poniosło 11 z grona Dwunastu Apostołów oraz większość spośród Siedemdziesięciu Apostołów. Okres krwawego prześladowania chrześcijan trwał do wydania Edyktu Mediolańskiego w 313 r., a szczególnym okrucieństwem zasłynęły okresy rządów cesarzy Nerona (54–68), Domicjana (81–96), Trajana (98–117) oraz Decjusza (249–251)⁴⁴. Wraz z wydaniem tego dokumentu prześladowania chrześcijan jakkolwiek całkowicie nie ustały. Kolejne fale męczeństwa przyniosły szczególnie czasy cesarzy, będących zwolennikami herezji arian, a następnie ikonoklastów (szczególnie VIII–IX w.), czasy cesarza Michała paleologia (XIII w.), okresy niewoli tureckiej wielu prawosławnych narodów (Greków, Gruzinów, Rosjan, Bułgarów, Serbów, Rumunów, itd.) czy też walki z reżimem komunistycznym w XX wieku.

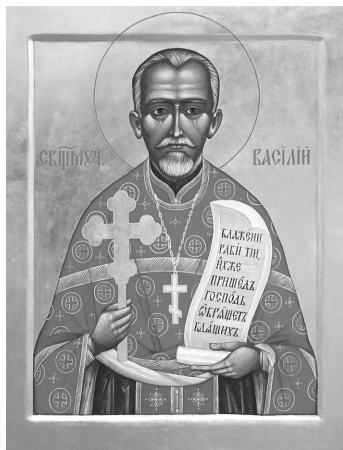
W tej kategorii świętości, poza męczennikami, którzy ponieśli śmierć będąc osobami świeckimi (w tym świeckimi władcami), Ko-

44 Szerzej o tym patrz m.in.: *K kanonizacji nowomuczenikow Rossijskich*, Moskwa 1991, s. 15-19.

ściół prawosławny wyróżnia jeszcze dwie inne grupy męczenników oraz grupę cierpiętników.

1. Święci hierarchowie, którzy ponieśli męczeńską śmierć za wiarę tytułowani są hierarchami-męczennikami, zaś święci kapłani, którzy swe życie zakończyli męczeństwem za Chrystusa kapłanami-męczennikami. Obie te podgrupy w terminologii Kościoła prawosławnego tworzą jedną grupę, o czym świadczy użycie wobec nich tego samego cerkiewnosłowiańskiego terminu *священномученик*. Szczególnie liczne jest tu grono hierarchów-męczenników, a pierwsi z nich pojawili się już w Kościele pierwotnym (na przykład biskup Rzymu Klemens († 101). Z kolei wiek XX również pozostawił po sobie dziedzictwo wiele przykładów świętości w osobach kapłanów-męczenników, w tym związanych z Polską (na przykład kapłan Maksym Sandowicz zwany Gorlickim, † 1914; kapłan Bazyli Martysz, † 1945).

2. Święci stanu zakonnego, którzy oddali swoje życie za wiarę tytułowani są mnichami-męczennikami (bądź mniszkami-męczennikami)⁴⁵ (cs. *Преподобномученики*, *Преподобномученицы*). Obecni są oni w dziejach Kościoła od ascetów pierwszych trzech wieków chrześcijaństwa (na przykład mnich Zosima z Cylicji, † 305), poprzez czasy formowania się i rozwoju życia monastycznego, tj. zasadniczo już od czasu, gdy po 313 r. chrześcijaństwo otrzymało status legalności w Cesarstwie (na

*Święty kapłan-męczennik
Bazyli Martysz z Woli*

45 G. Skowrońska-Płaczynka proponuje zamienny szyk obu wyrazów, tj. „męczennik-mnich”, który również jest zrozumiały, jakkolwiek narusza chronologię, tj. „mnich-męczennik” najpierw został mnichem, a dopiero później poniósł męczeńską śmierć (podobnie jest z hierarchą-męczennikiem oraz kapłanem-męczennikiem); patrz: G. Skowrońska-Płaczynka, *O kategoriach świętych...*, op. cit., s. 182.

przykład mnich Anastazy Pers, † 628), aż po czasy współczesne (na przykład mnich Ignacy (Bazylik) Jabłeczyński, † 1942).

3. Cierpiętnicy (cs. *Церпомоєрнуџи*). W szerokim sensie termin ten można być używany wobec wszystkich chrześcijańskich męczenników, którzy wycierpieli męki i ponieśli śmierć za Chrystusa. W wąskim znaczeniu termin ten stosowany jest w odniesieniu do tych świętych, którzy ponieśli śmierć nie z rąk prześladowców chrześcijaństwa, lecz nawet z rąk swych współwyznawców – „z rąk mordców i złoczyńców”⁴⁶, „z powodu ich gniewu, podstęp, zмовы”⁴⁷. W ich przypadku podkreślany jest szczególnie charakter postawy – zaniechanie użycia siły w walce z wrogiem, nie przeciwstawiania się złu siłą, stanowiące naśladownictwa samego Jezusa Chrystusa. Przy tym „Kościół ruski – pisze G. Fiedotow – nie czynił różnicy między śmiercią za wiarę Chrystusa i śmiercią będącą naśladowaniem Chrystusa”⁴⁸. Cierpiętnicy „nie byli męczennikami wprost za Chrystusa, ale zachowali chrześcijańską postawę podczas swej męki”⁴⁹. Ewangeliczne pochodzenie samej idei dobrowolności ofiary w imię Chrystusa (choć nie za wiarę) jest więc tu oczywiste⁵⁰. Kluczowe znaczenie posiada tu również inna bardzo ważna chrześcijańska cnota – miłość, „której najwspanialszym wyrazem jest oddanie swego życia «za przyjaciół swoich»”. Cytowany już G. Fiedotow cierpiętnictwo nazywa „najbardziej zdecydowanym odrzuceniem życia w świecie, ostatecznym wyrazem ascezy”⁵¹.

Badacze upatrują w cierpiętnikach oddzielnego „najbardziej paradoksalnego”⁵² typu świętości. Przy tym często nazywają go „typem

46 A. Ju. Kostin, *Niebiesnyje zastupniki*, op. cit., s. 10.

47 W. M. Żiwow, *Swjatost’...*, op. cit., s. 56.

48 G. Fiedotow, *Święci Rusi (X–XVII w.)*, przeł. H. Paprocki, Białystok – Bydgoszcz 2002, s. 31.

49 A. Gajek, *U początków świętości Rusi Kijowskiej*, [w:] *Chrystus zwyciężył. Wokół Chrtu Rusi Kijowskiej*, Warszawa 1989, s. 97.

50 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 29.

51 Ibidem, s. 230. Dość niepełną definicję cierpiętnictwa podaje też I. Kołogriwow; patrz: Ioann (Kołogriwow), *Oczerki po Istorii Russkoj Swjatosti*, Bruksela 1961, s. 27.

52 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 30.

ruskiej świętości”⁵³, „właściwie ruskim, wyrażającym szczególnie rosyjski ideał świętości”⁵⁴, „charakterystycznym dla duchowości rosyjskiej”⁵⁵ czy też „znanym szczególnie na Rusi”⁵⁶. Omawiając żywoty świętych ksiąząt Borysa i Gleba I. Kołogriwow pisze nawet, że w ich osobach mamy do czynienia z „pojawieniem się nowego typu świętości”⁵⁷.

Wydzielenie cierpiętnictwa jako osobnego typu świętości wydaje się być zabiegiem na wyrost. „Umiłowawszy *strastotierpców* Kościół ruski nie wydzielił ich spośród męczenników” – pisze Fiedotow⁵⁸. Badacz ten uważał cierpiętników za „najwyższy wyraz świętości książęcej”⁵⁹. Cierpiętnictwo należałoby więc uznać za grupę świętości w ramach typu męczenników.

Z odniesieniem „ruskości” fenomenu cierpiętnictwa trudno byłoby dyskutować, bowiem Ziemia Ruska dostarczyła ku temu nazbyt wielu przykładów. Jakkolwiek za wzorzec cierpiętnictwa jako takiego można byłoby uznać św. Dulę, mnicha egipskiego, który żył prawdopodobnie w V w. (w kalendarzach cerkiewnych tytułowany jest właśnie cierpiętnikiem). Cechowała go wyjątkowa pokora i dobroliwość. Przez 20 lat ze strony współbraci doświadczał on wyjątkowego poniżania, a za jakoby dokonaną przez niego kradzież cerkiewnych naczyń oraz inne zmyślane przestępstwa, został pozbawiony tytułu mnicha i poddany licznym katuszom. Został wtrącony do więzienia, zakuty w dyby, bity, podpalany węglami, a nawet skazany na odcięcie rąk. Wszystko wyjaśniło się jednak, a Dulę zwolniono z więzienia. Jednak trzy dni później zmarł.

53 Ibidem.

54 Ioann (Kołogriwow), *Oczerki...*, op. cit., s. 23.

55 G. Skowrońska-Płaczinta, *O kategoriach świętych...*, op. cit., s. 182.

56 G. Skowrońska-Płaczinta, *Świątost' i swjatyje w Russkoj prawosławnoej cerkwi, [w:] Rusistyka i sowremiennost'. Jazykoznanije*, red. M. Bobran, Rzeszów 1999, s. 324.

57 Ioann (Kołogriwow), *Oczerki...*, op. cit., s. 23.

58 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 31.

59 Ibidem, s. 89.

*Święci cierpiętnicy
Borys i Gleb*

*Święci cierpiętnicy
– car Mikołaj II z rodziną*

Największym, „wzorcowym” przykładem cierpiętnictwa ruskiego są książęta Borys i Gleb († 1015), młodszy synowie wielkiego księcia Włodzimierza (przez Kościół prawosławny tytułowanego „równym apostołom”) – pierwsi święci kanonizowani przez Kościół ruski. Jakkolwiek w tym miejscu warto przypomnieć również postacie świętych książąt: Igora Olegowicza († 1147), Andrzeja Bogolubskiego († 1174) czy Michała Jarosławowicza († 1318). Choć w kalendarzach cerkiewnych przy ich imionach brakuje słowa „cierpiętnik”, to nie ma wątpliwości, iż właśnie do tej grupy świętych powinno oni być zaliczeni⁶⁰. Najbardziej znane i wymowne (poza wspomnianymi Borysem i Glebem) przykłady świętych cierpiętników to carewicz uglicki i moskiewski Dymitr († 1591) oraz kanonizowani w 2000 r. car Mikołaj II z rodziną († 1918). Wraz z kanonizacją tych ostatnich w 2000 r. (car Mikołaj II z rodziną już w 1928 r. został kanonizowany przez tzw. Kościół Katakumbowy, a w 1981 r. przez Rosyjskiej Kościół Prawosławny za Granicą⁶¹) termin „cierpiętnik” został odświeżony i zajaśniał nowym blaskiem.

60 Ibidem, s. 80-83.

61 <http://ru.wikipedia.org/?oldid=1669058>.

Wśród męczenników można też wyodrębnić kilka grup świętych, którym Kościół nadał szczególne tytuły:

- Pierwszomęczennik (cs. *Первомученик*) – tytuł przysługujący świętym, którzy ponieśli śmierć za Chrystusa jako pierwsi; tytuł ten przysługuje przede wszystkim arcydiakonowi Stefanowi († ok. 34) i równej apostołom Tekli († pocz. II w.). Używany jest jednak również w stosunku do innych świętych, którzy jako pierwsi ponieśli śmierć na danym terenie, na przykład: męczennik Alban († 209, ok. 251 lub 304) – pierwszomęczennik brytyjski, Rażden († 457)⁶² – pierwszomęczennik gruziński, Teodor i Jan († 983) – pierwszomęczennicy ruscy, męczennik Piotr Aleut († 1815) – pierwszomęczennik Alaski.
- Wielkomęczennik (cs. *Великомученик*) – tytuł świętych, którzy z powodu wiary w Chrystusa ponieśli śmierć, uprzednio będąc poddanymi wyjątkowym torturom i cierpieniom. Ich wiara i odniesione cierpienia sprawiły, że wiarę w Chrystusa przyjęło szczególnie wielu pogan, w czym „należy upatrywać ogólnokościelnego sensu ich cierpień”⁶³. W Kościele starożytnym „wielkomęczennikami mogli być nazywani obecnie mało znani święci, na przykład antiocheńska wielkomęczennica Drozda, na cześć której św. Jan Chryzostom napisał słowo pochwalne”⁶⁴, dodając, że „w owym okresie powszechnie wielkomęczennikami nazywano jedynie Jerzego Zwycięzcę i Dymitra z Tesaloniki”. Owo powszechne oddawanie czci niektórym męczennikom sprawiło, że w Kościele zaczęto wobec nich używać tytułu „wielkomęczennik”⁶⁵. Również nabożeństwa ku ich czci przybrały szczególnie uroczysty charakter. Znalazło to też odbicie w wymienianiu imion kilku z nich podczas Proskomidii, przy wyjmowaniu za męczenników

62 Patrz na przykład: J. Charkiewicz, *Gruzińscy święci*, Warszawa 2005, s. 20-21.

63 Igumen Andronik (Trubacziow), *Wielikomuczeniki*, [w:] *Prawosławna Encyklopedija*, VII, 516.

64 Ibidem.

65 W. M. Żiwow, *Swjatost’...*, s. 12.

z trzeciej prosfory czwartej cząsteczki⁶⁶. Ponadto szerokiemu rozpowszechnieniu kultu wielkomęczenników sprzyjało powstawanie legend związanych z ich życiem i śmiercią oraz związanych z nimi wierzeń ludowych.

Grupa wielkomęczenników zasadniczo składa się z kilkunastu świętych⁶⁷, żyjących w okresie niespełna trzech wieków. Większość spośród nich stanowią mężczyźni będący dowódcami wojskowymi, rycerzami czy wysokimi urzędnikami, ale jest też wśród nich немало niewiast. Chronologicznie pierwszymi wielkomęczennikami są: Irena zwana Macedońską († koniec I – początek II w.) oraz Eustachy Placyd († ok. 118) – dowódca wojskowy. Następnie, w III i IV w., męczeńską śmierć ponieśli wielkomęczennicy: Paraskiewa Piątek (III w.), Merkuriusz († poł. III w.) – dowódca wojskowy, Maryna zwana Antiocheńską (zach. Margaryta)

Święta wielkomęczennica
Katarzyna

(† 275?), Anastazja zwana Wyzwolicielką z Więzów († pocz. IV w.), Prokop z Cezarei Palestyńskiej († 303) – rycerz, Jerzy Zwycięzca († 303) – rycerz, Menas († 304) – rycerz z Cotyaeum, Eutymia zwana Wielce Chwalebna († 304), darmo leczący uzdrowiciel Pantelejmon († ok. 305), księżniczka Katarzyna Aleksandryjska († 305–313), Barbara z Heliopolis († ok. 306), Teodor Tyron († ok. 306) – rycerz, Dymitr z Tesaloniki († ok. 306) – naczelnik miasta, Teodor Stratelates († ok. 319) – wojewoda z Heraklei, Artemiusz Antiocheński († 362)

66 W Kościele prawosławnym w Polsce wymieniane są tu imiona wielkomęczenników Dymitra, Jerzego, Teodora Tyrona i Teodora Stratelatesa oraz wielkomęczennic Barbary i Katarzyny; patrz: *Boska Liturgia...*, op. cit., s. 22.

67 Rosyjska *Prawosławna Encyklopedia* podaje dokładnie 19 imion wielkomęczenników; patrz: Andronik (Trubacziow), *Wielikomuczeniki*, op. cit., s. 516.

– dowódca wojskowy, Nicetas († ok. 372) – rycerz. Listę tę zamyka Jakub Pers († 421) – wysoki urzędnik dworski.

Ponadto w niektórych innych kalendarzach tytuł wielkomęczennika można spotkać przy świętych żyjących w późniejszym czasie. W greckiej tradycji tytuł ten posiada na przykład męczennik Atanazy († pocz. IV w.)⁶⁸, Gruzini tytuł ten nadali księżnej Szuszanik († 475), rycerzowi Michałowi-Gobronowi († 914) i królowej Ketewan († 1624)⁶⁹, Serbowie królowi Janowi-Włodzimierzowi († 1015), Rumuni kupcowi Janowi z Suczawy, który posiada też przydomek Nowy († 1330–1340), Bułgarowi męczennicy Chrysie (Złata) z Meglin († 1795). Większość z tych tytułów uwzględnianych jest m.in. w kalendarzach wydawanych przez Patriarchat Moskiewski. Z kolei w słowniku autorstwa W. Żiwowa wielkomęczennikami nazywani są męczennicy Wincenty († 296) oraz Artemiusz († 362)⁷⁰.

– Nowomęczennik (cs. *Новомученик*) – tytuł przysługujący męczennikom, którzy ponieśli śmierć z rąk przedstawicieli innych religii lub ateistów w czasach stosunkowo niedawnych.

Tytuł ten pojawił się w Kościele Greckim w końcu XV w.⁷¹ w odniesieniu do męczenników, którzy ponieśli śmierć za wiarę w okresie od upadku Konstantynopola (1453) do połowy XIX wieku. Dotyczy to zarówno świętych greckich, jak i serbskich, bułgarskich, tureckich i albańskich, którzy wycierpieli w okresie tureckiego panowania na Bałkanach⁷². Znanych jest blisko 300 takich nowomęczenników⁷³, wśród których są osoby różnych grup społecznych: hierarchowie, władcy, mnisi, kapłani żonaci i osoby świeckie.

68 A. A. Wojtenko, *Afanasij*, [w:] *Prawosławna Encyklopedia*, Moskwa 1997, III, 516.

69 Patrz na przykład: J. Charkiewicz, *Gruzińscy święci*, op. cit., s. 37-141.

70 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 12.

71 [http://ru.wikipedia.org/wiki/ %D0%9D%D0% BE%D0%B2%D0% BE%D0%BC%D1 %83%D1%87%D0%B5%D0% BD%D0%B8%D0%BA %D0%B8#cite_note-0](http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8#cite_note-0), (dostęp: 15.06.2009 r.).

72 Patrz na przykład: *Budź wieren do smierti. Sud'by Prawosławia w Osmanskoj impierii XV–XX ww.*, Moskwa 2005 oraz *Nowomuczeniki bałkanskije*, Moskwa 2000.

73 I. I. Sokołow, *Konstantinopolskaja cerkow w XIX wiekie. Opyt istoriczeskago izsledowanija*, Sankt Petersburg 1904, s. 22.

Kolejną grupę nowomęczenników stanowią prawosławni wyznawcy Chrystusa, którzy ponieśli męczeńską śmierć w okresie Powstania Bokserów w Chinach w 1900 roku. Wszyscy oni, w liczbie 222 osób, wchodzi w skład Soboru Nowomęczenników Chińskich⁷⁴.

Największą grupę nowomęczenników stanowią święci, którzy ponieśli męczeńską śmierć za Chrystusa w okresie władzy radzieckiej na terenach ówczesnego Związku Radzieckiego. Do końca 2008 r. Rosyjski Kościół Prawosławny dokonał kanonizacji 1769⁷⁵ takich osób, włączając ich równocześnie do Soboru Nowomęczenników i Wyznawców Rosyjskich XX w., którego pamięć świętowana jest w pierwszą niedzielę po 25 stycznia (st.st.).

Nowomęczennikami tytułowani są również męczennicy za wiarę (prawie bez wyjątku hierarchowie i duchowni), którzy zginęli śmiercią męczeńską na terenach byłej Jugosławii, a którzy zostali zaliczenie do grona świętych przez Serbski Kościół Prawosławny w latach 1998–2005.

*Sobór Męczenników
Ziemi Chełmskiej i Podlaskiej*

Większość z nich była przed śmiercią torturowana i poza nielicznymi wyjątkami poniosła śmierć z rąk proniemieckich ustaszów. Ich łączna liczba jest bliska pięćdziesięciu⁷⁶. Nowomęczennikami są również św. męczennicy Ziemi Chełmskiej i Podlaskiej, kanonizowani przez Kościół prawosławny w Polsce w 2003 roku.

VI. Wyznawcy (cs. *Исповедники*)

– święci, którzy z powodu otwartego wyznawania wiary w Jezusa Chrystusa, byli więzieni, poddawani tor-

74 Patrz m.in.: J. Charkiewicz, *Prawosławie w Chinach*, [„Arche. Wiadomości Bractwa” 1999, nr 3, s. 30-33 oraz <http://www.chinese.orthodoxy.ru/russian/kb3/Martyrs2.htm>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

75 <http://www.st-nikolas.orthodoxy.ru/newmartyres.html#last>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

76 Patrz m.in.: J. Charkiewicz, *Nowi męczennicy serbscy*, „Cerkiewny Wiestnik” 2001, nr 3, s. 38-44.

tuum, zsyłani, lecz nie zmarli śmiercią męczeńską, chociaż często w wyniku doznanych cierpień. „Zgodnie z pojmowaniem Kościoła starożytnego wysiłek bycia wyznawcą różnił się od męczeństwa tym, że nie zawierał w sobie daru śmierci męczeńskiej, która była rozumiana jako wychwalenia męczennika i przyjęcie go do grona świętych Bożych bezpośrednio podczas męczeństwa”⁷⁷. Jakkolwiek św. Cyprian z Kartaginy uważał, że zmarli wyznawcy mogli być czczeni tak samo, jak męczennicy⁷⁸. Pojmowanie tego typu zachowania, jaki prezentowali wyznawcy, bazuje na słowach Chrystusa: „A do każdego, kto przyzna się do Mnie przed ludźmi, przyznam się i Ja przed Ojcem moim w niebie. A tego kto by zaparł się Mnie przed ludźmi, zaprę się i Ja przed Ojcem moim w niebie” (Mt 10, 32-33).

Ten typ świętości⁷⁹ obecny jest w Kościele od czasów pierwszych chrześcijan. Należą do niego zarówno święci, którzy doznali cierpień z rąk pogan jeszcze przed wydaniem Edyktu Mediolańskiego (313), jak i święci, którzy byli prześladowani za Prawosławie przez heretyków i schizmatyków w późniejszym czasie (na przykład Maksym Wyznawca, † 662 czy Bazyli Wyznawca, † 750) oraz święci czasu nieodległego, jak liczna grupa osób, które wycierpiały wiele w obronie wiary w okresie władzy radeckiej.

Po początkowym okresie krwawych prześladowań chrześcijan w Cesarstwie w I-II w., polityka władz uległa pewnej modyfikacji.

Święty Maksym Wyznawca

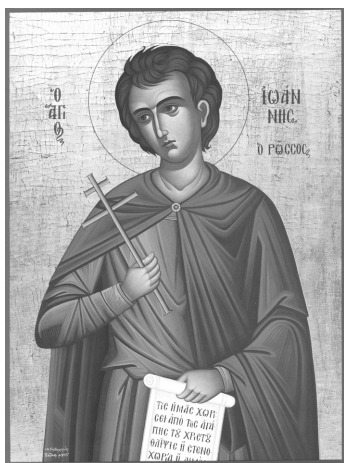
77 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 17.

78 Św. Cyprian z Kartaginy, *Listy*, 37, 2.

79 Zgodnie z niektórymi klasyfikacjami wyznawcy traktowani są nie jako oddzielny typ świętości, lecz jako grupa świętych w ramach męczenników; patrz na przykład: <http://rus-icons.narod.ru/part17/part172/saint.htm>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

Celem prześladowców stało się nie tyle pozbawienie życia wyznawców w Chrystusa, co zmuszenie ich przy pomocy tortur, więzienia, wygnania i innych środków do wyrzeczenia się wiary. Działania takie czynione były szczególnie wobec osób zajmujących wyższą pozycję społeczną (głównie biskupów), aby ich wyparcie się Chrystusa podważało siły Kościoła, a zarazem mogło służyć za „wzór do naśladowania” dla prostych wiernych. Tego typu polityka była stosowana w Cesarstwie Rzymskim głównie za rządów cesarza Decjusza (249–251) i Treboniana Gallusa (251–253)⁸⁰.

Poczynając od IV w. termin „wyznawca” używany był wobec osób, które świętością i doskonałością życia zaświadczyli o swojej wierze, a jednocześnie nie zmarli śmiercią męczeńską⁸¹. Równoległe jednak używano go w pierwotnym znaczeniu, w szczególności wobec obrońców czystości wiary w okresie szerzenia się herezji ariaństwa, eutychanizmu (na przykład patriarcha carogrodzki Flawian, † 449–450), monofiletizmu (na przykład Maksym Wyznawca, † 662), pierw-

*Święty wyznawca
Jan Ruski*

szego (730–787) i drugiego (813–843) ikonoklazmu (na przykład biskup Nicefor Wyznawca, † 828; mnich Teodor Studyta, † 830) i in. W późniejszym czasie do grona świętych zaliczono również niektóre osoby, które w obronie Prawosławia wycierpiały wiele w okresie tureckiego panowania nad znaczną częścią Europy. Najbardziej znaną postacią wśród nich jest żołnierz rosyjski wzięty do niewoli przez Turków Jan Ruski († 1730), który odbiera cześć zarówno w Grecji, jak i Rosji. Najnowsza fala cierpień ludzi wierzących otwarcie wyznających swoją wiarę odnosi się do okresu wła-

80 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 17.

81 Ibidem.

dzy radzieckiej, a szczególnie do lat 1937–1938. Dała ona Kościołowi prawosławnemu dużą liczbę męczenników oraz wyznawców, którzy odbierają cześć w Soboru ze Świętych Męczenników i Wyznawców Rosyjskich XX wieku.

Wśród świętych wyznawców znajdują się osoby różnych grup społecznych, głównie hierarchowie i kapłani. W odniesieniu do świętych Kościoła pierwszych wieków termin „wyznawca” był stosowany dwojako: albo stawał się on przydomkiem – integralną częścią imienia świętego (na przykład Maksym Wyznawca, † 662), albo też poprzedzał jego imię i bezpośrednio określał typ świętości (na przykład Jerzy Konstantynopolitański, † IX w.). G. Fiedotow poddaje ponadto analizie specyfikę świętych tych hierarchów Rusi. Wskazuje m.in. na to, że „w Kościele rosyjskim spotykamy biskupów w których mnich przeważa nad pasterzem”⁸², a „biskup w swoisty sposób łączy posługę monastyczną i świecką („książęcą”), do czego dodaje szczególne zadania kościelne”⁸³. Wskazał też na dobroczynną rolę hierarchy – rozdawanie „szczodrych darów” i „budowanie cerkwi”⁸⁴ czy „gorliwość w obronie kanonów kościelnych”⁸⁵.

W odniesieniu do świętych czasów współczesnych w Rosyjskim Kościele Prawosławnym przyjęto terminologię nawiązującą do adekwatnego nazewnictwa różnych grup męczenników:

1. Hierarcha-wyznawca i kapłan-wyznawca (cs. *Священноисповедник*); na przykład arcybiskup krymski Łukasz (Wojno-Jasieniecki), † 1961; kapłan Roman Miedwiedź, † 1937) oraz

2. Mnich-wyznawca (cs. *Преподобноисповедник*); na przykład archim. Sergiusz (Srebrjański), † 1948. Jakkolwiek terminologia ta jest stosowana bez pełnej konsekwencji.

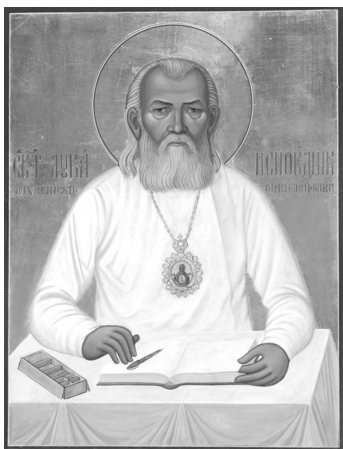
Tak więc w tym typie świętości można wyodrębnić trzy grupy: hierarchów-wyznawców i kapłanów-wyznawców, mnichów-wyznaw-

82 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 95.

83 Ibidem, s. 96.

84 Ibidem, s. 98.

85 Ibidem, s. 99.

*Święty wyznawca arcybiskup
Symferopola i Krymu
Lukasz Wojno-Jasieniecki*

ców oraz po prostu wyznawców, tj. świętych nie będących ani hierarchami, ani duchownymi, ani też stanu mniszego.

VII. **Święci hierarchowie** (cs. *Святители*) – święci posiadający święcenia biskupie, zależnie od zajmowanego stanowiska i pełnionej funkcji – patriarchowie, metropolici, arcybiskupi i biskupi, a którzy dostąpili świętości, którzy w swym życiu i posłudze położyli znaczne zasługi w opiece nad powierzonym im ludem, w szczególności zachowaniu go od herezji i rozłamów. Są to zatem

ci święci, którzy „swym świętym życiem i sprawiedliwym pasterzowaniem wypełniali plan Boży wobec Kościoła w Jego podążaniu do Królestwa Niebieskiego”⁸⁶.

W Kościele biskup nie tylko kieruje powierzonym mu ludem (całym Kościołem lokalnym, bądź oddzielną diecezją), ale również symbolizuje Chrystusa, upodabnia się do Niego, podobnie jak sprawujący z nim nabożeństwo kapłani upodabniają się do apostołów. Świętość biskupa (pod pewnymi warunkami, na przykład wpadnięcie w herezję) jest przede wszystkim wyrazem świętości samego Kościoła jako Ciała Chrystusowego. Biskupi otrzymali od Chrystusa dar nauczania, który wyraża ich nierozzerwalną więź z apostołami, a przekazywany jest na drodze sukcesji apostoelskiej. Cześć oddawana biskupom stanowi więc również przedłużenie czci, którą Kościół oddaje apostołom.

Początkowo cześć oddawana hierarchom jako świętym koncentrowała się w Kościołach lokalnych, a każda lokalna wspólnota ob-

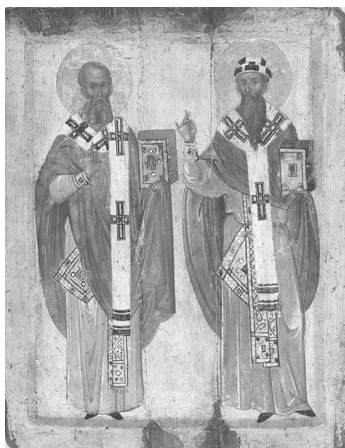
86 W. M. Żiwow, *Swjatost’...*, op. cit., s. 52.

chodziła pamięć swoich biskupów. Ich imiona, podobnie jak imiona męczenników, wpisywano do dyptychów i regularnie odczytywano podczas nabożeństw. Sozomen (V w.) w swojej *Historii Kościoła* pisze o corocznym obchodzeniu pamięci świętych biskupów jako ustalonej już praktyce⁸⁷. W miarę rozwoju kultu tego czy innego świętego jego imię zaczynało wychodzić poza granice jednej diecezji, a kult nabierał charakteru powszechnego. Sprzyjało to również formowaniu się struktury hierarchicznej jurysdykcji kościelnej (patriarchaty, arcybiskupstwa, metropolie). I tak za świętych uznano wszystkich biskupów rzymskich pierwszych wieków chrześcijaństwa (pierwszych 30 biskupów rzymskich odbierało cześć jako męczennicy), niemal wszystkich patriarchów konstantynopolińskich poczynając od Mitrofana († ok. 326), a kończąc na Eustachym († 1025), poza tymi, którzy wpadli w herezję, zostali usunięci z katedry lub prowadzili niegodne życie. Analogiczna sytuacja miała miejsce w innych Kościołach lokalnych, w Jerozolimie czy Aleksandrii⁸⁸.

Z biegiem lat zaliczenie hierarchów do grona świętych zaczęło być bardziej selektywne. O ile w Kościele pierwotnym decydowała o tym głównie ich działalność mająca na celu obronę czystości wiary, to z czasem coraz większą rolę przy kanonizacji zaczęło odgrywać ascetyczne wysiłki hierarchy oraz jego rola jaką wypełniali w organizacji życia diecezji czy całego Kościoła. Zmiana koncepcji wynikała zapewne z tego, że tylko część czczonych lokalnie hierarchów okazywała się być czczonymi również poza granicami swojej diecezji, a tym bardziej w całym Kościele. Cesarz Leon Mądry (886-991) wydał nawet dokument, w którym nakazywało się, aby w całym Kościele Greckim, poza apostołami i męczennikami, świętowano pamięć siedmiu najbardziej znanych hierarchów: patriarchy aleksandryjskiego Atanazego Wielkiego († 373), arcybiskupa Cezarei Kapadockiej Bazylego Wielkiego († 379), arcybiskupa konstantynopolińskiego Grzegorza Teologa († 389), biskupa Nyssy Grzegorza († po 394), ar-

87 Patrz: W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 53.

88 *Kanonizacja swjatyh*, op. cit., s. 12-13.

*Święci patriarchowie
aleksandryjscy Atanazy i Cyryl*

*Św. Bazyl Wielki, arcybiskup
Cezarei Kapadockiej*

cybiskupa konstantynopolińskiego Jana Chryzostoma († 407), patriarchy aleksandryjskiego Cyryla († 444) oraz Epifaniasza z Cypru († 403)⁸⁹. Zapewne nakaz ten był tylko usankcjonowaniem istniejącej już praktyki.

W Kościele Ruskim pierwszym kanonizowanym hierarchą był trzeci biskup Rostowa Leoncjusz († ok. 1077), a do grona świętych, na krótko po jego śmierci, zaliczono również kilku metropolitów moskiewskich: Piotra († 1326), Aleksego († 1378) i Jonasza († 1461) oraz biskupa permskiego Stefana († 1396). W czasach współczesnych w Rosyjskim Kościele Prawosławnym dokonano też kanonizacji znacznej liczby hierarchów, którzy ponieśli śmierć lub doświadczyli prześladowań w okresie władzy radzieckiej.

Wśród świętych hierarchów można wyróżnić trzy zasadnicze grupy świętości:

1. Hierarchowie, którzy zmarli śmiercią naturalną.
2. Hierarchowie-męczennicy, którzy ponieśli męczeńską śmierć za wiarę, o których już wspominaliśmy, omawiając męczenników.

89 Patrz na przykład: W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 53-54.

3. Hierarchowie-wyznawcy, którzy co prawda nie ponieśli męczeńskiej śmierci, ale za swą działalność kościelną doświadczyli wielu prześladowań. O nich również już wspominaliśmy, omawiając kategorię wyznawców.

Imiona niektórych spośród świętych hierarchów wymieniane są też podczas Proskomidii, gdy duchowny wyjmuje piątą cząsteczkę z trzeciej prosfory⁹⁰.

*Sobór Pięciu Świętych
Hierarchów Moskiewskich*

VIII. **Świątobliwi** (cs. *Преподобные*) – to święci, którzy zostali wychwaleni przez Boga w życiu monastycznym. Ich ofiara polega na odrzuceniu spraw życia doczesnego i dążeniu do życia w Bogu. Podstawę ich życia stanowi asceza ducha i ciała, przejawiająca się przede wszystkim modlitwą i postem. Reguła prowadzenia przez nich życia zakonnego obejmuje ponadto ubóstwo, posłuszeństwo, pokorę, czystość i pracę. Monastycyzm zakłada również bezżeństwo, o czym wspomina ks. Aleksy Znosko w swoim słowniku, definiując znaczeni słowa *prepodobnyj*, pisze że jest to „człowiek, który trwając w dziewictwie, w odosobnieniu od doczesnego świata, prowadząc surowe życia zakonne, osiągnął świętość”⁹¹.

90 W Kościele prawosławnym w Polsce, nawiązującym do tradycji ruskiej, wypowiediane są wówczas następujące imiona: Bazylego Wielkiego, Grzegorza Teologa, Atanazego (Wielkiego – patriarchy aleksandryjskiego – przyp. J. Ch.) i Cyryla (patriarchy aleksandryjskiego – przyp. J. Ch.), Mikołaja z Miry Licyjskiej, metropolitów moskiewskich: Piotra, Aleksego, Jonasza i Filipa, biskupa Nowogrodu Nikity oraz biskupa Rostowa Leoncjusza; patrz: *Boska Liturgia...*, op. cit., s. 21-22. Według tradycji greckiej jako ostatnie wymieniane jest imię Mikołaja, a w Kościele Jerozolimskim dodawane jest imię Jana Miłosiernego; patrz: W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 54.

91 A. Znosko, *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, Białystok 1996, s. 262.

U podstaw tego typu świętości leżą słowa Chrystusa skierowane do apostoła Piotra: „A każdy, kto opuścił dom albo braci, albo siostry, albo ojca, albo matkę, albo dzieci, albo zagrody dla mojego imienia, otrzyma stokroć więcej: odziedziczy życie wieczne” (Mt 19, 29). Słowa te przez mnichów i mniszki realizowane mogą być różnymi sposobami – na drodze życia wspólnotowego (cenobityzm) lub odosobnionego (anachoretyzm), a nawet pustelniczego. W każdym przypadku najważniejsza jest asceza prowadząca, tak dalece jak to jest możliwe, do osiągnięcia podobieństwa do stanu Adama przed upadkiem – doskonałości w Chrystusie⁹².

Życie ascetyczne w różnych jego formach było obecne już w czasach prześladowań chrześcijan – pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Już na przykład św. Ignacy Antiocheński († ok. 107) w liście do Polikarpa pisał o tych, którzy podjęli decyzję o zachowaniu dziewictwa i wskazuje na konieczność pokory jako warunku tego czynu ascetycznego⁹³. Jakkolwiek z tego okresu nie są znane przypadki czci oddawanej tego typu ascetom-mnichom, a cześć oddawana takim osobom zawsze była związana z ich męczeństwem za wiarę.

Szersze oddawanie czci świętobliwym, jako osobnemu typowi świętości, rozpoczyna się wraz z końcem okresu prześladowań chrześcijan i zbiega się z początkami rozwoju życia mniszego. Jako takie zostało ono zapoczątkowane na przełomie III–IV w. i związane jest z osobami anachorety – św. Antoniego Wielkiego († 356) oraz założyciela pierwszej wspólnoty cenobitycznej św. Pachomiusza Wielkiego († 346). Za autora pierwszej sprecyzowanej reguły monastycznej uważany jest zaś św. Bazyli Wielki († 379).

Już około 420 r. powstał „Lawsaikon” („Historia Lausiaca”), opisujący „żywoty, trudy i wyczyny ojców zamieszkujących na Pustyni Syryjskiej”, a wkrótce potem „Paterykon” Teodoryta z Cyru i następne⁹⁴. W ten sposób już na początku VII w. istniały dosyć ob-

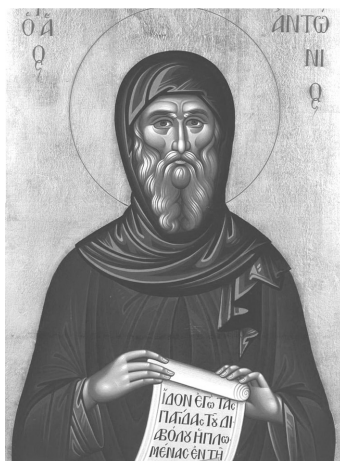
92 G. S. Bebis, *Święci Kościoła...*, op. cit., s. 126.

93 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 43.

94 *Kanonizacja swjatykh*, op. cit., s. 13.

szerne wykazy świętobliwych, odbierających cześć zarówno lokalnie, jak i powszechnie. Początkowo bowiem świętobliwi byli czczeni głównie lokalnie (w granicach monasterów lub diecezji), a dopiero po pewnym czasie – wraz z rozprzestrzenianiem się wieści na temat ich świętego życia, cudów przez nich dokonanych lub niezniszczalnych relikwii – ich kult rozprzestrzenił się na cały Kościół⁹⁵. Rozwojowi kultu świętobliwych szczególnie sprzyjał okres Soborów Powszechnych, w obradach których część z nich brała udział.

Życie monastyczne przybyło na Ruś wraz z przyjęciem chrztu, a mnisi od samego początku cieszyli się dużym szacunkiem władzy i ludu. Mnich, poprzez złożenie ślubów zakonnych i otrzymanie nowego imienia, odnawiał się dla odrodzonego życia w Chrystusie, a świętością swego życia miał uzewnętrzniać w sobie podobieństwo do Boga, stając się tym samym podobnym do Boga (cs. *prepodobnym*). Szczególnym szacunkiem na Rusi cieszyli się świętobliwi, którzy byli założycielami monasterów, na przykład Antoni Pieczerski († 1073) i Teodozy Pieczerski († 1074),

Świętobliwy Antoni Wielki

Świętobliwi Antoni i Teodozy Pieczerscy

95 H. Paprocki, *Ewolucja kryteriów świętości...*, op. cit., s. 54.

Świątobliwy
Sergiusz z Radoneża

Sergiusz z Radoneża († 1392), Zosima Sołowiecki († 1478) i Sawatiusz Sołowiecki († 1435), Cyryl Biełozierski († 1427), Józef Wołocki († 1515) i inni. W późniejszym czasie szerokim kultem otoczony został inny filar rosyjskiego monastycyzmu – św. Serafin z Sarowa († 1833).

„Mnisi (...) zawsze stoją na czele pochodu świętości”⁹⁶ – pisze ks. Henryk Paprocki. Świadczy o tym nie tylko ich rola, jaką odgrywają w życiu Kościoła, ale również znaczna liczba kanonizowanych mnichów i mniszek w całym zastępie świętych, porównywalna jedynie z liczbą męczenników za wiarę. Dla Prawosławia

mnich zawsze pozostaje wzorem, „ziemskim aniołem i niebieskim człowiekiem”⁹⁷ – jak często na Rusi charakteryzowano świątobliwych.

Święci mnisi i święte mniszki wspomniani są przez kapłana podczas Proskomidii przy wyjmowaniu piątej cząsteczki z trzeciej prosfory⁹⁸.

Wśród świątobliwych można wyróżnić co najmniej cztery grupy świętości:

1. Mnisi-męczennicy, o których już wspominaliśmy, omawiając męczenników.

96 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 241.

97 Ibidem, s. 36.

98 W Kościele prawosławnym w Polsce wymieniane są wówczas imiona nst. świątobliwych: Antoniego Wielkiego, Eutymiusza Wielkiego, Atanazego z Atosu, Antoniego i Teodozego Kijowsko-Pieczerskich, Sergiusza z Radoneża, Serafina z Sarowa, Hioba z Poczajowa, Atanazego z Brześcia, Barlaama z Chutynia, Pelagii, Teodozji, Anastazji, Eupraksji, Febronii, Teoduli, Eufrozyny oraz Marii Egipcjanki; patrz: *Boska Liturgia świętego Ojca naszego Jana Chryzostoma*, Warszawa 2001, s. 23.

2. Mnisi-wyznawcy, o których już wspominaliśmy, omawiając wyznawców.

3. Mnisi-pustelnicy (cs. *Отшельники*) – mnisi przebywający w pustelniach, którzy zamknięci w swej celi lub pieczarze położonej na pustkowiu, pozostawiają jedynie otwór na podanie niezbędnego pożywienia, by w samotności przebywać na modlitwie z Bogiem. Termin ten używany jest głównie na określenie egipskich ascetów zamieszkujących w pustelniach w północnej części Egiptu oraz na Synaju (na przykład Antoni Wielki – założyciel

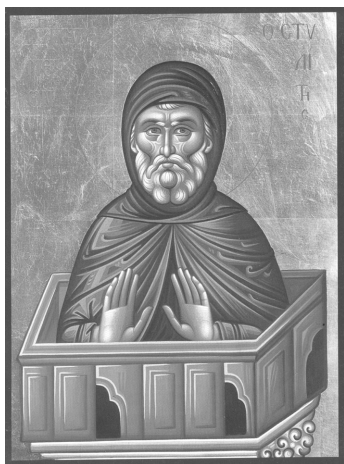

*Świątobliwa
Maria Egipcjanka*

monastycyzmu pustelniczego, Makary Wielki Egipski). Początkowo, w II w. zamieszkiwanie na pustyni spowodowane było prześladowaniem pierwszych chrześcijan⁹⁹, a dopiero później pojawiło się tego teologiczne uzasadnienie, opierające się na ascezie, porównywalnej do tej, jaką prowadził św. Jan Chrzciciel oraz czterdziestodniowym poście Chrystusa na pustyni. Głównym motywem sprawczym pustelnicstwa było dążenia do szczególnej ascezy. Niezależnie życie pustelnicze mogły prowadzić również osoby nie będące mnichami.

4. Stylicy czyli słupnicy (cs. *Столпники*) – mnisi, którzy poświęcając się Bogu, oddalali się od świata doczesnego i koncentrowali na modlitwie, spędzając życie na modlitwie na szczytach wysokich słupów skalnych. Ta forma ascezy była pojawiła się około IV w. i związana była głównie z osobą Symeona Słupnika Starszego († 459). W późniejszym czasie jego naśladowcami byli m.in.: Daniel Słupnik († 489-490) i Symeona Słupnik Młodszy († 596), a na Rusi na przykład

⁹⁹ Patrz na przykład: http://en.wikipedia.org/wiki/Desert_Fathers, (dostęp: 15.06.2009 r.).

*Świątobliwy
Symeon Słupnik*

Nikita, słupnik perejeśławski († 1186) oraz Sawa Wiszerski († 1460). Stytyzm przetrwał aż do XV wieku¹⁰⁰. W późniejszym czasie, naśladowując stylitów, św. Serafin z Sarowa przez 1000 dni i nocy stojąc na kamieniu zanosił modlitwy do Boga.

IX. Prawowierni (cs. *Благоверные*) – typ świętości, do którego należą kanonizowani monarchowie (władcy) – osoby sprawujące świecką władzę nad innymi ludźmi: książęta, królowie, carowie, cesarze, itd.

Oddawanie czci władcom w chrześcijaństwie bierze swój początek w okresie Soborów Powszechnych i koncentrowało się w Patriarchacie Konstantynopolitańskim, którego dzieje były ściśle związane z Cesarstwem Bizantyjskim¹⁰¹. W kanonizacji władców z Kościoła Greckim „znalazł odbicie ideał teokratycznej posługi cesarza”¹⁰². Sam status prawosławnego władcy, zgodnie z wyrażeniem cesarza Konstantyna I Wielkiego, „postawionego przez Boga biskupem spraw zewnętrznych Kościoła”¹⁰³ pozwalał stosować wobec niego przymiotnik prawowierny¹⁰⁴, tj. wyznający prawdziwą (tj. prawosławną) wiarę. Było to możliwe pod dwoma warunkami: władca taki nie mógł być heretykiem, a w swych działaniach musiał kierować się poczuciem

100 Patrz na przykład: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BF%D0%BD%D0%B8%D0%BA>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

101 Andronik (Trubaczow), *Благowiernyj*, [w:] *Православная энциклопедия*, Moskwa 2002, V, 251.

102 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 74.

103 Euzebiusz z Cezarei, *Vita Constantini*, IV 24.

104 A. Znosko, *Słownik...*, op. cit., s. 22.

sprawiedliwości¹⁰⁵. Nie bez znaczenia była również pobożność (świętobliwość) władcy w Bizancjum, w kompetencjach którego leżało m.in. zwoływanie soborów kościelnych i inicjowanie dyskusji w kwestiach dogmatycznych. W. Żiwow w swoim słowniku podaje krótką definicję prawowierności pisząc, że jest to „typ świętości monarchów, którzy zasłynęli swą pobożnością, miłosierdziem oraz troską o umocnienie wiary chrześcijańskiej”¹⁰⁶, dalej wspominając również, że „oddawanie czci cesarzom jak świętym jest oparte na wyborze i powstaje zwykle, podobnie jak w przypadku innych świętych, w rezultacie wychwalenia ich darem czynienia cudów”¹⁰⁷. Już od pierwszych wieków chrześcijaństwa było oczywistym, iż szczególna pozycja, jaką zajmował monarcha w strukturze społecznej nie musiała z góry oznaczać jego świętości. Kultem świętych w Kościele Greckim otaczano „przeważnie tych, którzy okazali Kościołowi pomoc w walce z herezjami w epoce Soborów Powszechnych”¹⁰⁸.

W tradycji ruskiej kult świętych monarchów (książąt), posiadający własne korzeni duchowe, rozpoczął się wraz z pojawieniem się chrześcijaństwa na Rusi, a szczególny jego rozwój datowany jest na okres niewoli tatarskiej. G. Fiedotow podaje, iż kult świętych władców „ustaje wraz z zrzuceniem jarzma niewoli pod koniec XV w.”¹⁰⁹, jakkolwiek wydaje się, iż nie uwzględnił on tu na przykład kwestii czci oddawanej tragicznie zmarłemu w mało przejrzystych okolicznościach (niekanonizowanemu) carowi Pawłowi I († 1801), a w późniejszym czasie wspomnianemu już carowi Mikołajowi II, zamordowanemu w 1918 r. przez komunistów. Jednocześnie autor ten czyni istotne spostrzeżenie, że w porównaniu z bizantyjskimi cesarzami „książę ruski reprezentuje nie tyle władzę, co posługę” (...), jak też, że „gdy tylko Ruś przyjęła grecki ideał władzy i przeniosła

105 Andronik (Trubaczow), *Blagowiernyj*, op. cit., s. 251.

106 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., s. 11.

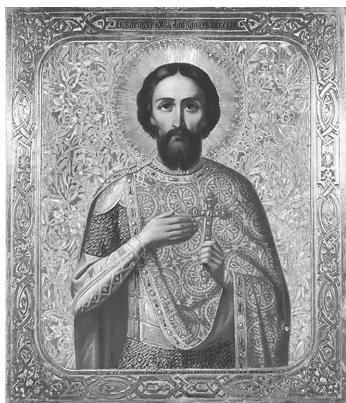
107 Ibidem, s. 12.

108 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 74.

109 Ibidem, s. 73.

*Święty równy apostołom
car bułgarski Borys*

*Święty wielki książę
Aleksander Newski*

go, wraz z carskim tytułem, na wielkich książąt moskiewskich, nastąpił upadek ideału świętości lokalnych książąt”, konstatując, iż „kanonizacja książąt nie ma nic wspólnego z uświęceniem władzy”¹¹⁰.

Chociaż kanonizowani święci obecni są głównie wśród władców bizantyjskich oraz ruskich, to ten typ świętości obecny jest również w innych Kościołach prawosławnych: na przykład w Kościele Gruzińskim (na przykład księżna męczennica Szuszanik, † 475; księżęta męczennicy Dawid i Konstantyn, † 740), Bułgarskim (na przykład car Borys, † 907; książę Piotr, † 967), Czeskim i Słowackim (na przykład księżna Ludmiła, † 927; książę Wiaczesław-Wacław; † 936), a szczególnie Serbskim (na przykład męczennik Jan-Włodzimierz, † 1016; król Władysław, † 1239).

Dokonując wewnętrznej systematyki tego typu świętości, analizując przy tym ruską świętość, G. Fiedotow dzieli świętych książąt na kilka grup: „książąt równych apostołom, książąt-mnichów, książąt-strastotierpców i w końcu książąt, którzy zasłynęli działalnością społeczną”¹¹¹. Do

¹¹⁰ Ibidem, s. 74.

¹¹¹ Ibidem, s. 75.

pierwszej grupy zalicza: wielką księżną Olgę († 969) oraz wielkiego księcia Włodzimierza († 1015), do drugiej m.in. księcia Mikołaja Światoszę († 1142), do trzeciej m.in. książąt Borysa i Gleba († 1015) oraz Andrzeja Bogolubskiego († 1174), a do czwartej m.in. Aleksandra Newskiego († 1263). Podział ten wydaje się być niepełny, bowiem do drugiej z grup autor zalicza zarówno książąt, którzy ponieśli śmierć z rąk swych współwyznawców (*strastotierpcy* – cierpiętnicy), jak i z rąk innowierców, co w zasadzie uprawniałoby ich do tytułu męczennika (w cerkiewnych kalendarzach męczennikami tytułowani są na przykład książę czernihowski Michał († 1245) czy książę rizański Roman († 1270). Na temat delikatnej granicy między męczeństwem i cierpiętnictwem (jako grupą w ramach kategorii męczenników), mówiliśmy już wcześniej.

Wielu świętych władców jest jednocześnie czczonych w ramach innych typów świętości, w tym w gronie równych apostołom.

X. Szaleńcy Chrystusowi (cs. *Юродивые* lub *Блаженные*) – typ świętości, zwany również saloitami (gr. *saloí* – chwiać się), *jurodziwymi* (*jurodziwymi*), szaleńcami Bożymi, ludźmi Bożymi, szaleńcami dla Chrystusa. Szaleniec Chrystusowy to „człowiek celowo pozorujący głupotę, brak rozsądku, narażający się na kpiny i szykany, uczestnicząc ten sposób w poniżeniu i cierpieniu Chrystusa”¹¹². G. Fiedotow zauważa ponadto, że „paradoks *jurodztwa* obejmuje nie tylko intelektualną, ale także moralną stronę osobowości”¹¹³ (rozumową i moralną – przyp. autora), a zatem „zachwianie umysłu” szaleńca Bożego przejawia się nie tylko paradoksalnym postępowaniem i zachowaniem, ale nawet niemoralnymi czynami godnymi osądzenia. Ten sam autor zwraca uwagę na trzy paradoksalne formy szaleństwa Chrystusowego: ascetyczne odrzucenie wszelkich form czci, wyjawianie przeciwieństw między głęboką prawdą chrześcijańską i powierzchownym „zdrowym rozsądkiem” oraz prawem moralnym, jak też niesienie

112 A. Znosko, *Słownik...*, op. cit., s. 22.

113 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 190.

posługi świata poprzez swoiste prorocze kazania¹¹⁴. Ponadto saloizm łączy w sobie odrzucenie rozumu ludzkiego połączone z ascezą ciała.

Źródła fenomenu saloizmu odnajdujemy w Biblii: na przykład prorok Izajasz chodził nagi i bosi przez trzy lata (Iz 20, 3), prorok Ezechiel leżał przed kamieniem, który oznaczał oblężoną Jerozolimę, jadł chleb upieczony na ludzkim ekskremencie (Ez 4), prorokowi Jeremiaszowi Bóg nakazał sporządzić więzy oraz jarzmo nałożyć na szyję i w ten sposób prorokować (Jr 27, 2). W Nowym Testamencie zjawisko saloizmu pojawia się kilkakrotnie w listach apostoła Pawła, który pisze m.in.: „Niech nikt nie zwodzi samego siebie. Jeśli komuś z was wydaje się, że jest mędrcem w pojęciu tego świata, niech uważa się za głupca, a wówczas stanie się mądrym. Mądrość bowiem tego świata jest u Boga głupotą” (1 Kor 3, 18-19) oraz „My jesteśmy głupi z powodu Chrystusa” (1 Kor 4, 10).

Powstanie tego typu świętości wiąże swój początek ze środowiskiem monastycznym Kościoła Aleksandryjskiego i sięga w głąb

*Święty Andrzej,
szaleniec Chrystusowy*

IV wieku¹¹⁵. Za pierwszego szaleńca Chrystusowego uznawana jest św. Izydora († ok. 365), natomiast saloizm rozwijał się i ostatecznie sformułował (w greckiej „wersji”) w Bizancjum w VI–VII wieku. Kościół Grecki czci sześciu szaleńców Chrystusowych tego okresu, a jego przedstawicielami są Symeon z Emesy w Syrii († ok. 590) i Andrzej z Konstantynopola († 936). Jakkolwiek trudno mówić o rozwiniętym kulcie szaleńców Chrystusowych w Bizancjum. Fenomen saloizm dominował wśród ludzi świeckich, jakkolwiek okresy jurodztwa można

¹¹⁴ Ibidem, 191.

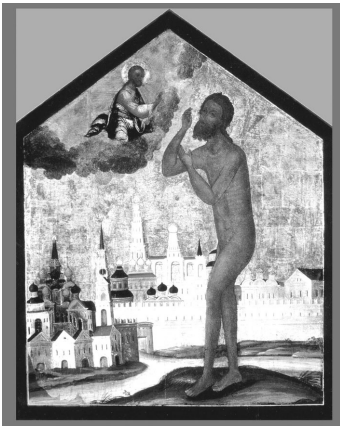
¹¹⁵ A. Ju. Kostin, *Niebiesnyje zastupniki*, op. cit., s. 10.

również dostrzec w żywotach świętych innych kategorii, na przykład mnichów Symeona Studyty († ok. 590) i Bazylego Nowego († X w.) czy patriarchy jerozolimskiego Leoncjusza († 1175).

Przełom XI i XII w. przyniósł ze sobą upadek bizantyjskiego saloizmu, a jednocześnie dał początek narodzinom rosyjskiej „odmiany” tej ascezy. Na Rusi szczególnie znany i lubiany był św. Andrzej, którego uważano za Słowianina, a który doświadczył widzenia Bogarodzicy w świątyni w Blachernach, które położyło początek bardzo popularnemu na Rusi świętu Opieki Matki Bożej. Saloizm przywedrował na Ruś głównie dzięki podróżom ruskich mnichów pielgrzymujących do Ziemi Świętej i greckich monasterów. Za pierwszego ruskiego saloite można uznać św. Izaaka, mnicha monasteru kijowsko-pieczerskiego († 1090 r.), zaś za prawdziwego saloite w pełnym rozumieniu tego słowa św. Prokopa z Ustiuga († 1303). W wiekach XIV–XV w. ojczyzną ruskich saloitów był Nowogród, a od XVI w. staje się nią Moskwa. Masowy rozwój saloizmu nastąpił w XV–XVI wieku (Rosyjski Kościół Prawosławny kanonizował tylko nielicznych z nich). G. Fiedotow przywołuje cytat zaczerpnięty z powstałego na początku XVI w. dzieła austriackiego posła Zygmunta Herbersteina *Rerum moscoviticarum commentarii*, w którym odnosi się on do saloitów z ogromnym szacunkiem, pisząc m.in., że na Rusi czczeni są oni jak prorocy¹¹⁶. Rzeczywiście, szaleńcy Chrystusowi stali się w owym czasie jakby odrębną klasą społeczną, a ich działalność nabrała licznych akcentów społecznych i politycznych. Dzięki temu w pamięci Kościoła traktowani są jako obrońcy sprawiedliwości społecznej. Do najbardziej znanych ruskich i rosyjskich szaleńców Chrystusowych tego czasu należą: Izydor († 1474), Maksym († 1433), Bazyli († 1557), Jan († 1581).

Regres rosyjskiego saloizmu zaczął postępować od połowy XVI w., a spowodowany był ogólnym upadkiem życia duchowego. Władze państwowe zaczynają podejrzliwie odnosić się do nich, co powoduje, że szaleńcy Chrystusowi przenoszą się dalej na północ. Z czasem

116 G. Fiedotow, *Święci Rusi...*, op. cit., s. 199.

*Święty Bazyl,
szaleniec Chrystusowy*

Święta Matrona Moskiewska

„pozbawieni duchowego poparcia inteligencji i prześladowani przez policję, *jurodziwi* stapiają się z ludem i przechodzą proces zwyrodnienia”¹¹⁷. Saloici byli jednak nadal obecni w życiu Rosji, w czym może świadczyć św. Ksenia z Petersburga († XIX w.), do kanonizacji której doszło jednak dopiero w 1988 roku.

Pewne odrodzenie rosyjskiego saloizmu, w nieco zmodyfikowanej formie, nastąpiło dopiero na przełomie XIX/XX w. i dotyczy głównie świętości kobiet. Za przykład mogą tu służyć święte Maria († 1931) i Paraskiewa († 1915) z Diwiejewa, św. Matrona z Moskwy († 1952)¹¹⁸, św. Luby z Riazania († 1921) czy św. Walentyny z Mińska († 1968)¹¹⁹, które przez Rosyjski Kościół Prawosławny tytułowane są nie szaleńcami Chrystusowymi lecz błogosławionymi, lecz w swej istocie mogą zostać odniesione do fenomenu saloizmu. Podobne nazewnictwo dotyczy arcybiskupa Jana (Maksymowicza) († 1966), kanonizowanego przez Rosyjski Kościół Prawosławny za Granicą w 1994 r., który również tytułowany jest błogosławionym.

117 Ibidem, s. 201.

118 Patrz na przykład: J. Charkiewicz, *Święta Matrona*, „Arche. Wiadomości Bractwa” 1999, nr 3, s. 10-12.

119 Patrz na przykład: J. Charkiewicz, *Święci Ziemi Białoruskiej*, Hajnówka 2006, s. 148-151.

Termin „błogosławiony” pojawił się na Rusi jako synonim terminu „saloita”. O ile saloizm w Kościele prawosławnym jest osobnym typem świętości, to termin „błogosławiony” w tym konkretnym znaczeniu posiada znaczenie drugoplanowe, a może również wprowadzać pewien nieporządek do systematyki kategorii świętości w Prawosławiu. Nie ulega przy tym wątpliwości, że wcześniejszym z tych terminów było na Rusi słowo *jurodziwy*, a termin „błogosławiony” pojawił się dopiero w „późniejszych rosyjskich zabytkach cerkiewnych”¹²⁰. Do tego tytuły, używanego przy imionach świętych, wrócimy jeszcze w dalszej części pracy.

XI. Darmo leczący (cs. *Бессребреники*) – kategoria świętych, którzy wsławili się swą bezinteresownością w służbie bliźnim. Cechą wyróżniającą tych świętych jest praca dla dobra innych, polegająca na nieodpłatnym leczeniu chorób ducha i ciała przy jednoczesnej odnowie pobierania za nią jakiegokolwiek wynagrodzenia. Przy tym święci ci „uważali, iż miłosierdziem Bożym i dobrem jest dla nich to, że otrzymywali możliwość bezinteresownej pracy w imię Chrystusa”¹²¹.

Święci darmo leczący są wymieniani jako oddzielna kategoria świętości w większości opracowań¹²², jakkolwiek część badaczy pojmia ją, zapewne uznając za mało istotną i nie zasługującą na szersze potraktowanie¹²³.

120 *Kanonizacja swjatyh*, op. cit., s. 14.

121 Andronik (Trubaczow), *Biessrebrniki*, [w:] *Prawosławnaja encykłopedija*, Moskwa 2002, V, 9.

122 Na przykład: A. Ju. Kostin, *Niebiesnyje zastupniki*, op. cit.; <http://www.lib.eparhia-saratov.ru/books/17s/slepinin/hornbook/32.html>; http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D0%BA_%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8 czy <http://rus-icons.naro.d.ru/part17/part172/saint.htm>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

123 Na przykład: G. S. Bebis, *Święci Kościoła...*, op. cit., s. 125-126; E. Przybył, *Prawosławie*, Kraków 2006, s. 206-207 oraz http://en.orthodoxwiki.org/Saint_titles, (dostęp: 15.06.2009 r.).

Przeważająca część świętych należących do tej kategorii przed swym nawróceniem na chrześcijaństwo była lekarzami, a uwierzywszy w Chrystusa kontynuowała swoją pracę, jakkolwiek leczyła chorych nie tyle dzięki posiadanej wiedzy medycznej, co wzywając imię Boże, modląc się, namaszczając poświęconym olejem i skrapiając chorych wodą święconą. Część świętych darmo leczących została włączona do tej kategorii nie dzięki swej działalności dokonywanej za życia, lecz licznych pośmiertnych cudach uzdrowień, które miały miejsce po modlitwach do nich.

Kościół prawosławny w sposób szczególny wspomina imiona świętych darmo leczących podczas sakramentów i obrzędów, które związane są z modlitwami do Boga o uzdrowienie od chorób duszy i ciała. Imiona kilku świętych darmo leczących wymieniane są w modlitwie Proskomidii, gdy kapłan z trzeciej prosfory wyjmuje szóstą cząsteczkę¹²⁴. Imiona kilku kolejnych odnajdujemy w jednej z modlitw sakramentu Namaszczenia Świętym Olejem (mnich Samson, † ok. 530; męczennik-lekarz Diomid, † ok. 298; męczennik Focjusz, † 305/306; męczennik Anicetas, † 305/306), a jeszcze następnych w jednej z modlitw odmawianych podczas małego poświęcenia wody (kapłan-męczennik Mokiusz, † 295; męczennik Talalej, † ok. 284; męczennik Tryfon, † 250).

Kościół prawosławny przyjmuje istnienie trzech par świętych darmo leczących i imionach Kosma i Damian: męczenników rzymskich († 284), męczenników cylicyjskich (lub arabskich) († 287 lub 303) oraz męczenników i cudotwórców z Azji Mniejszej (Mezopotamii) († III w.). Inni najczęściej wymieniani darmo leczący: św. cudotwórcy Cyrus i Jan († 311), św. wielkomęczennik i cudotwórca Pantelejmon († 303 lub 305), św. kapłan-męczennik Hermolausz († ok. 305) również żyli w zbliżonym czasie.

124 Duchowny mówi wówczas: „...świętych cudotwórców, darmo leczących Kosmy i Damiana, Cyrusa i Jana, Pantelejmona i Hermolausza, oraz wszystkich świętych darmo leczących”; patrz: *Boska Liturgia...*, op. cit., s. 23.

Z wymienionych powyżej imion widać, iż większość świętych darmo leczących należy również do innych kategorii świętości, ale zdecydowana większość to męczennicy pierwszych wieków chrześcijaństwa. W uznaniu dokonanych przez nich czynów Kościół prawosławny część z nich tytułuje ponadto cudotwórcami bądź uzdrowicielami.

W Rosyjskim Kościele Prawosławnym w stosunku do świętych darmo leczących używany jest również termin *biezmiezdnik* (ros. *безмездник*), pochodzący od czasownika *biezmiezdnyj*, tj. nie żądający zapłaty, nieodpłatny, nieprzekupny¹²⁵. Takimi świętymi nazywani są: mnich Agapit Pieczerski († ok. 1095), mnich Prochor Pieczerski († 1107), mnich Damian Pieczerski († 1071), Hipacy Pieczerski († XIV w.) oraz wyznawca Łukasz, arcybiskup Symferopola i Krymu († 1961).

Ihumen Andronik (Trubacziow) podaje ponadto, że prawdopodobnie w XIX w. na św. Górze Atos powstało nabożeństwo, będące próbą kompleksowego potraktowania tej kategorii świętości¹²⁶. Zawarte są w nim m.in. imiona św. apostoła i ewange-

*Święci darmo leczący
Kosma i Damian*

*Święty darmo leczący
wielki męczennik uzdrowiciel
Pantelejmon*

¹²⁵ A. Znosko, *Słownik...*, op. cit., s. 18.

¹²⁶ Andronik (Trubacziow), *Biessrebrenniki*, op. cit., s. 10.

listy Łukasza, który był lekarzem († I w.), męczennika Antypasa, biskupa Pergamonu († I w.), męczennika Charalampia, biskupa Magnezji († 202), męczennika Własa, biskupa Sebasty († ok. 316), Spirydona, biskupa Trymithus († ok. 348), Modesta, arcybiskupa Jerozolimy († ok. 633/634) oraz wielkomęczennika Artemiusza († ok. 362).

12. **Sprawiedliwi** (cs. *Праведные*) – kategoria świętości obejmująca zmarłe śmiercią naturalną osoby świeckie oraz tzw. białe (żonate) duchowieństwo, żyjące bogobożnym, pobożnym życiem w Chrystusie, zgodnie z prawdą Bożą, które swym życiem i poświęceniem Bogu osiągnęły świętość, a przy tym „nie mieszczą się w zakresie innych typów świętości”¹²⁷. Wyrażenie to stanowi jednak pewne uogólnienie, od którego prawosławna hagiografia dopuszcza pewne wyjątki. I tak sprawiedliwymi nazywani są niektórzy święci władcy, na przykład książę Etiopii Fulwian († I w.) cesarzowa Teodora († ok. 867), księżna Olszańska Julianna († ok. 1550), niektórzy szaleńcy Chrystusowi, na przykład Jakub Nowogrodzki, † ok. 1540, męczennik Bazyli Mangażejski († 1600), czy wyznawca Jan Ruski († 1730).

W większości klasyfikacji świętych ten typ świętości nie jest nawet uwzględniany i omawiany. Nie wspomina też o nim na przykład W. Żiwow, autora słownika pojęć hagiograficznych¹²⁸. Tymczasem pojęcie „sprawiedliwość” i „człowiek sprawiedliwy”, było obecne nie tylko w Starym¹²⁹, ale i w Nowym Testamencie. Nowy Testament kontynuuje starotestamentową tradycję pojmowania sprawiedliwości jako nakazu etycznego (1 Tes 2,10) i prawnego (1 Kor 4, 4). Nowy Testament dodaje przykład Chrystusa będącego uosobieniem sprawiedliwości (Dz 3, 14), który przyszedł na świat, aby zbawić nie sprawiedliwych, lecz grzeszników (Mk 2, 17). Sprawiedliwość, podobnie jak Królestwo Niebieskie, zdobywa się nie siłą, lecz poprzez Bożą

127 <http://www.lib.eparhia-saratov.ru/books/17s/slepinin/hornbook/32.hrml>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

128 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit.

129 Patrz na przykład: <http://en.wikipedia.org/wiki/Righteousness>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

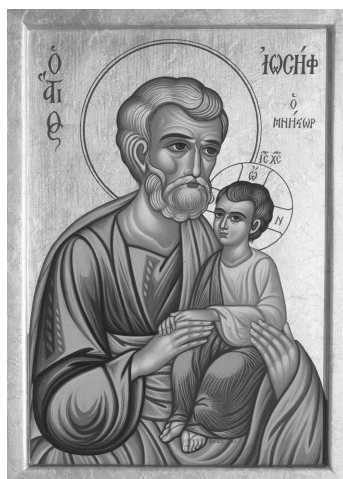
łaskę: „Szukajcie najpierw królestwa (Bożego) i jego sprawiedliwości, a to wszystko będzie wam przydane” (Mt 6, 33). Oto, jak wielkie znaczenie w życiu chrześcijanina odgrywa pokora i pobożne życie. Takie też były cechy dominujące wychwalonych przez Boga sprawiedliwych.

Na ten typ świętości składają się dwie grupy świętych:

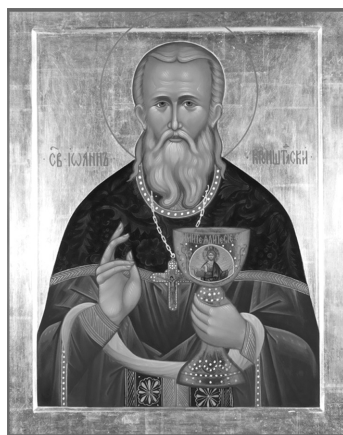
1. Sprawiedliwi starotestamentowi, o których pisaliśmy już omawiając kategorię Praojców.

2. Sprawiedliwi nowotestamentowi i czasu późniejszego. W grupie tej mieszczą się święci obojga płci żyjący w różnych czasach, w różnym wieku i o różnym statusie społecznym, na przykład Joachim i Anna – rodzice Przenajświętszej Bogarodzicy; Józef Oblubieniec – opiekun Marii; Elżbieta – matka Jana Chrzciciela; żonaci duchowni, na przykład Jan z Kronsztadu († 1908) i Aleksy Mieczew († 1923); Rzymianka Aglaida (III w.) i dworzanin Symeon Wierchoturski († 1642); Filaret Miłosierny († 792) i młodzieniec Artemiusz Wierkolski († 1545).

Niekiedy w rosyjskojęzycznych kalendarzach cerkiewnych można napotkać świętych nie posiadających przy imieniu określonej kategorii świętości. Tytułowani są oni termi-

Święty sprawiedliwy Józef z Dzieciątkiem

Święty sprawiedliwy kapłan Jan z Kronsztadu

nem „święty” (cs. *святой*). Z reguły należą oni właśnie do omawianego typu świętości, tj. sprawiedliwych.

Niemala część świętych czczonych przez Kościół prawosławny jest zaliczana równocześnie do dwóch, a wyjątkowo nawet trzech typów świętości. Niektóre z tych typów posiadają w Prawosławiu określone terminy (nazywaliśmy je grupami lub podkategoriami w ramach kategorii świętości), na przykład mnich-męczennik, biskup-wyznawca, inne zaś nie wykształciły odrębnych tworców językowych, dlatego też przy imieniu świętego osobno podawane są nazwy kategorii, do których się on zalicza, na przykład: prorok i król izraelski Dawid († ok. 970 przed Chrystusem) czy mnich i błogosławiony Józef Zaonikijowski († 1612), książę czernihowski, męczennik i wyznawca Michał († 1245) czy wielka księżna, mniszka i męczennica Elżbieta († 1918).

Tytuły świętych

Poza kategoriami i podkategoriami świętości w prawosławnej hagiografii występuje wiele uniwersalnych tytułów nadawanych świętym przeważnie niezależnie od typu świętości, do jakiego się zaliczają. Najczęściej występujące z nich to:

1. **Błogosławieni** (cs. *Блаженные*). W Kościele prawosławnym termin „błogosławiony” stosowany jest wobec świętych co najmniej w dwóch podstawowych znaczeniach.

Po pierwsze, tytuł „błogosławiony” w Rosyjskim Kościele Prawosławnym stosowany jest jako synonim szaleńca Chrystusowego, o czym już wspominaliśmy. Stąd powtórzenia typu: błogosławiony Maksym, szaleniec Chrystusowy.

Po drugie, co wymaga szerszego omówienia, tytuł „błogosławiony” w słowiańskim Prawosławiu używany jest w charakterze tytułu świętego, czczonego w innych wyznaniach chrześcijańskich (w praktyce w Kościele rzymskokatolickim), o ile oddawanie mu czci (a zatem nie koniecznie kanonizacja) zostało ustano-

wione przed podziałem Kościoła¹³⁰. W Rosji stosowany on jest zaledwie do XIX wieku¹³¹. Termin „błogosławiony” pojawił się w tym przypadku jako kalka językowa łacińskiego *beatus*, a miał zapewne oznaczać to, że cześć danemu „błogosławionemu” (z punktu widzenia Kościoła prawosławnego w Rosji) była oddawana lokalnie (jak to ma miejsce w przypadku beatyfikacji w Kościele rzymskokatolickim), a swym zasięgiem nie obejmowała Rosji. Tym samym rzymskokatolicka beatyfikacja (choć terminu tego nie używano na Wschodzie) stanowiła z punktu widzenia Kościoła Wschodniego jakby

*Święty błogosławiony
Augustyn*

lokalną kanonizację swym zasięgiem nie obejmującą tego Kościoła. W tym znaczeniu termin „błogosławiony” na stałe zrosł się już z imionami dwóch wybitnych teologów Kościoła Zachodniego – św. Augustyna, biskupa Hippony († 430) (termin ten używany jest również przy imieniu tego świętego przez prawosławnych Greków) oraz św. Hieronima ze Strydonu († 420), czy też wybitnym przedstawicielem Antiocheńskiej Szkoły Filozoficznej Teodorem z Cyru¹³² († 457), biskupem tego miasta.

Ponadto, co interesujące, tytuł „błogosławiony” w obrębie Rosyjskiego Kościoła prawosławnego funkcjonuje jeszcze w innym znaczeniu. Używany on jest wobec świętego (niezależnie od kategorii świętości, do której należał) lub ascety niekanizowanego jako przymiotnik określający osoby – głównie świeckie – w sposób szczególnie

130 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., 12. Tą samą myśl powtarza G. Skowrońska-Płaczinta, *Swjatost' i swjatyje...*, op. cit., s. 331.

131 W. M. Żiwow, *Swjatost'...*, op. cit., 12.

132 <http://ru.wikipedia.org/?oldid=16068487>, (dostęp: 15.06.2009 r.).

„gromadzące pobożność ewangeliczną” czy też w wyjątkowy sposób „żyjące zgodnie z zasadami ewangelicznymi”¹³³. Używano go również wobec każdej osoby, która starała się prowadzić pobożne życie w znaczeniu przymiotników „szczęśliwy, pomyślny”¹³⁴. W takim też znaczeniu (pierwszym bądź drugim) w tekstach liturgicznych błogosławioną nazywano na przykład św. równą apostołom wielką księżną Olgę, czy też żyjącego w Konstantynopolu w XII wieku św. pisarza imieniem Nicetas¹³⁵. Równą apostołom Olgę „błogosławioną” nazywano w kalendarzach i Minejach aż do bardzo nieodległego czasu, gdy Rosyjski Kościół Prawosławny zrezygnował z tego tytułu, co miało miejsce dzięki inicjatywie archimandryta Innocentego (Proswirnina) († 1994)¹³⁶.

W tym też ostatnim znaczeniu, błogosławionymi, tj. żyjący wyjątkowo pobożnym, ewangelicznym życiem Kościół prawosławny obecnie nazywa (często z pominięciem w tytule przysługujących im innych określeń) szereg świętych, żyjących w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Są to m.in.: mniszka Marię († ok. 360), mniszka Taisa Egipska († V w.), mnich Izychiusz Chorywita († VI w.), król Etiopii Elezwoj († ok. 553–555), cesarzowa Teofania († 893–894) – pierwsza małżonka cesarza Leona VI Mądrego.

2. **Niewiasty niosące wonności** (cs. *Жены-мироносицы*) – niewiasty, które jako pierwsze przybyły z wonnościami i mirrą do grobu Zmartwychwstałego Jezusa Chrystusa, aby namaścić jego ciało. Relacje ewangelistów co to liczby niewiast nie są zgodne. Ewangelista Jan Teolog mówi o samej Marii Magdalenie (J 20, 1-18), ewangelista Mateusz o Marii Magdalenie i „drugiej Marii” (prawdopodobnie mając na myśli Matkę Bożą) (Mt 28, 1-10), ewangelista Marek

133 Andronik (Trubaczow), *Błażennyj*, [w:] *Prawosławna encyklopedia*, Moskwa 2002, V, s. 352.

134 Patrz: kazanie Jezusa Chrystusa na Górze Błogosławieństw: Mt 5, 3-11.

135 Andronik (Trubaczow), *Błażennyj*, op. cit., s. 352.

136 Duchowny ten miał duży wkład w wydanie wielotomowego dzieła *Nastolnaja kniga swjaszczennosłużytiela*, zawierającej m.in. żywoty świętych Kościoła prawosławnego. Patrz na przykład: http://www.krotov.info/spravki/persons/20person/1994_prosvirnin.htm, (dostęp: 15.06.2009 r.).

o Marii Magdalenie, Marii Jakubowem i Marii Salome (Mk 16, 1-13) zaś ewangelista Łukasz pisze ogólnie o niewiastach, dopiero później dodając, że tymi, które zaniośły apostołom nowinę o zmartwychwstaniu Chrystusa były Maria Magdalena i Joanna, i Maria Jakubowa, i inne, które z nim były (Łk 24, 1-10).

Zgodnie z Tradycją Kościoła prawosławnego niewiastami niosącymi wonności nazywane są: równa apostołom Maria Magdalena († I w.), Maria Kleofasowi († I w.), Joanna – żona Chuzy († I w.), Marta i Maria z Betanii – siostry św. Łazarza († I w.), Salome – matka apostołów Jana Teologa i Jakuba († I w.) oraz Zuzanna († I w.). Jednocześnie przyjmuje się, że również inne, nieznane z imienia niewiasty, mogły być wraz z Marią Magdaleną i innymi znanymi z imienia niewiastami, świadkami Zmartwychwstania Chrystusa, w związku z czym mogą być tak samo tytułowane.

Pamięć wszystkich niewiast niosących wonności Kościół prawosławny czci w trzecią niedzielę po Passze.

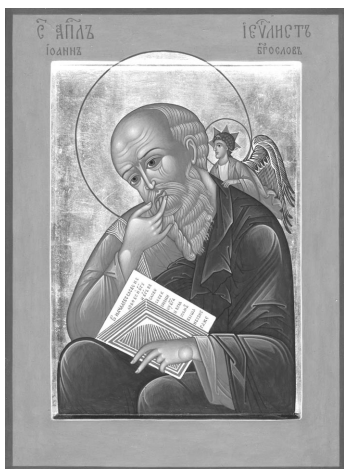
3. **Wielcy** (cs. *Великие*) – tytuł przysługujący kilkunastu najbardziej zasłużonym świętym, stanowiący integralną częścią ich imienia. Przysługuje on kilkunastu świętobliwym, którzy położyli podwaliny życia monastycznego (Pachomiusz, † ok. 348; Antoni, † 356; Hilarion, † 371-372; Makary Egipski, † 390-391; Onufry,

*Święta równa apostołom
Maria Magdalena,
niewiasta niosąca wonności*

*Święci Pachomiusz Wielki
i Eutymiusz Wielki*

Święty apostoł i ewangelista
Jan Teolog

Trzech Świętych Hierarchów

† IV w., Sysoes, † 429; Arseniusz, † 449-450; Pimen Egipski, † ok. 450; Eutymiusz, † 473; Paisjusz, † V w.; Teodozy, † 529; Warsonofiusz, † VI w.; Joanicjusz, † 846) oraz dwóm świętym hierarchom (arcybiskup aleksandryjski Atanazy, † 373; arcybiskup Cezarei Kapadockiej Bazyli, † 379). Ponadto tytuł ten bywa używany w nazewnictwie świętych monarchów, o ile stanowi jego przyjęty w piśmiennictwie przydomek, na przykład św. cesarz Konstantyn Wielki († 337).

4. **Teolodzy** (cs. *Богословы*) – tytuł przysługujący w Kościele prawosławny tylko trzem największym teologom, będący integralną częścią ich imienia: apostoł i ewangelista Jan Teolog († ok. 98), arcybiskup konstantynopolitański Grzegorz Teolog († 389), Symeon Nowy Teolog († 1021).

5. **Powszechni nauczyciele** (cs. *Трех святителей*) – tytuł przysługujący tylko trzem wielkim nauczycielom Kościoła pierwotnego: Bazylemu Wielkiemu, Grzegorzowi Teologowi i Janowi Chryzostomowi.

6. **Cudotwórcy** (cs. *Чудотворцы*) – tytuł świętych, którzy otrzymali od Boga dar czynienia cudów, polegający głównie na uzdrawianiu chorych,

wyganianiu złych mocy, itp. Przy-
sługuje co najmniej kilkudziesięciu
świętym różnych kategorii, głównie
świętobliwym (na przykład Serafin
z Sarowa, † 1833; Józef Wołocki,
† 1515) i hierarchom (na przykład
arcybiskup Miry w Licji Mikołaj,
† ok. 356; biskup woroneski Mitro-
fan, † 1703), ale też innym (na przy-
kład męczennik Abrahamiusz Buł-
garski, † 1229; ksiądz twerski Michał,
† 1318; szaleniec Chrystusowy Mak-
sym, † 1434). Niekiedy tytuł ten sta-
je się przydomkiem i częścią imienia
świętego.

*Święty Serafin z Sarowa,
cudotwórca*

7. **Nauczyciele Słowian** (cs. *Учители Словенские*) – tytuł przy-
sługujący wyłączenie równym apostołom Cyrylowi († 896) i Metode-
mu († 885), jako prowadzącym apostołską pracę wśród Słowian.

8. **Oświeciciele** (cs. *Просветители*) – tytuł nadawany świę-
tym, którzy jako pierwsi głosili Słowo Boże w danym kraju lub na-
rodzie (Grzegorz w Armenii, † ok. 335; Nino w Gruzji, † 335; Inno-
centy na Syberii i w Ameryce, † 1879; Mikołaj Kasatkin w Japonii,
† 1912).

9. **Mirrę wydzielający** (cs. *Мироточивые*) – tytuł występują-
cy przy imionach niektórych świętych, których relikwie zasłynę-
ły wydzielaniem cudownej mirry, na przykład król serbski Symeon
(† 1200) czy mnich Nil († XVII w.).

10. **Miłosierni** (cs. *Милости-вые*) – tytuł występujący przy
imionach tych świętym, którzy położyli duże zasługi na polu
dobroczyńności, często stający się integralną częścią ich imie-
nia (np. biskup Noli Paulin, † 431; biskup florencki Bonifacy,
† VI w.; patriarcha aleksandryjski Jan, † 620; sprawiedliwy Filaret,
† 792).

Rozważając i omawiając typologię świętości w prawosławiu oraz związane z tym podstawowe tytuły nadawane przez Kościół prawosławny świętym, cały czas należy pamiętać, że Kościół ziemski, wojujący, złożony z żywych oraz Kościół niebiański, triumfujący są ze sobą nierozzerwalnie związane. Między nimi istnieje „stała więź modlitewna”¹³⁷. Oderwanie człowieka żyjącego na ziemi od tego, co niebiańskie – od Matki Bożej i świętych, od „świętych obcowania” pozbawiłoby Kościół miana byciem mistycznym ciałem Chrystusa, jednoczącym żywych i tych, którzy już odeszli, grzeszników i świętych... Gdyby tak miało się stać, stałby się on jeszcze jedną zwykłą ziemską organizacją, oderwaną od tego co niebiańskie i boskie. Módlmy się do wszystkich świętych, aby dzięki ich modlitwom Bóg nigdy do tego nie dopuścił.

137 Arcybiskup Paweł, *Nasza wiara*, op. cit., s. 25.